

Examensarbete på grundnivå

Independent degree project – first cycle

Historia 15hp

History 15 credits

Utanförskap i samhällets hjärta

Synen på de resande i svensk dagspress 1885-1907

Robert Lundström

Mittuniversitetet

MID SWEDEN UNIVERSITY

Campus Härnösand Universitetsbacken 1, SE-871 88. Campus Sundsvall Holmgatan 10, SE-851 70 Sundsvall.

Campus Östersund Kunskapens väg 8, SE-831 25 Östersund.

Phone: +46 (0)771 97 50 00, Fax: +46 (0)771 97 50 01.

MITTUNIVERSITETET

Avdelning för humaniora

Examinator: Tomas Berglund, tomas.berglund@miun.se

Handledare: Per Hammarström, per.hammarstrom@miun.se

Författare: Robert Lundström, rolu1201@student.miun.se

Huvudområde: Historia

Termin, år: HT, 2013

Innehåll

1. Inledning	3
Syfte och frågeställningar	4
<i>Avgränsningar och disposition</i>	5
Tidigare forskning	5
Källmaterial och metod	8
<i>Metod</i>	9
2. Teoretiskt perspektiv	10
3. Bakgrund	11
Peripatetiska grupper	11
De resandes ursprung - "tattarens" dunkla historia	12
<i>"Tattarens" roll</i>	14
4. De resande i svensk dagspress 1885-1907	16
4.1 En mörk, kriminell och sedeslös figur	16
4.1.1 Tattarens bestämning	16
<i>Tattaren och zigenaren</i>	19
4.1.2 Våldsverkare och tjuvar	21
<i>Misstänkliggjorda och utpekade</i>	25
4.1.3 "Tattarlif"	27
<i>Rackare, hästbytare och marknadsgäster</i>	30
4.2 Samhällsordningens fiender	32
<i>I "tattarfrågans" kölvatten</i>	34
5. Sammanfattning	38
Källor och litteratur	41

1. Inledning

...tattare, denna egendomliga slägt, hvilken midt i vårt civiliserade samhälle är i alla hänseenden vildmarkens barn.¹

Som minoritetsgrupp har de resande en lång historia i det svenska samhället, men det är en ganska dunkel sådan. Forskningen är till dags dato djupt oense om deras ursprung, det har sagts att de resande härstammar från de första romerna som anlände till vårt samhälle vid 1500-talets början, andra menar att de är ättlingar till de soldater som värvades från olika delar av Europa under det tidiga 1700-talets krig, och vissa anser att det helt enkelt handlar om svenskar som stötts bort av sin omgivning och genom generationer av stigmatisering formats till en socioekonomisk grupp avskild från det övriga samhället.

Förbistringen till trots så har i alla fall de resande, både inom forskning och övriga framställningar, konsekvent behandlats som en egen grupp vid sidan av samhället, med tillhörande egna kulturella uttryck. Det har ofta rört sig om synnerligen oömma behandlingar, men de senaste decennierna har dessa minskat till förmån för ett mer förstående och nyanserat förhållningssätt. Oavsett angreppsvinkel så har dessa olika typer av framställningar dock en tydlig gemensam kärna, i det att samtliga på ett eller annat sätt berättar om de resande i termer av stigmatisering, diskriminering och som offer för ett flertal av de envisaste fördomarna i modern tid. Denna grupp har tilldelats en rad mer eller mindre smickrande namn genom historien, av vilka det mest kända och mest utbredda har kommit att bli "tattare". Det är ett ord vars egentliga betydelse och tillskrivna värde har varierat genom historien, men som under lång tid var den gängse benämningen på de resande. Det torde vara få som idag inte känner till ordet, men möjligen färre som alls kan redogöra för dess verkliga innebörd, och detta trots att "tattaren" som sådan var en välkänd och given figur i det svenska samhället till långt in på 1900-talet. Journalisten och författaren Bo Hazell har i sin bok *Resandefolket: från tattare till traveller* inkluderat resultatet av en enkät, i vilken han tillfrågat både skolelever i olika åldrar och vuxna personer om deras uppfattning om just ordet "tattare". Han presenterar ingen analys av detta själv, men svaren kan stå som intressanta exempel på hur ordet har skiftat i betydelse på bara några generationer. Bland de yngsta, högstadie- och gymnasieelever, råder ingen bestämd uppfattning om ordets innebörd överhuvudtaget. Någon ser det som ett skällsord bland många andra, flera associerar det till slarviga personer, luffare eller annan "äcklig gubbe", och någon gymnasieelev kopplar ordet till "zigenare." Bland de vuxna skymtar en något mer enhällig version. Man hörde ofta ordet när man var barn, med viss osäkerhet

¹ *Tidning för Wenersborgs stad och län*, 1886-09-30

vet man att det var en benämning på vissa typer av personer. Bland de äldsta, pensionärerna, är det däremot en enklare fråga: "Tattare? Det är ju en folkgrupp. De fanns förr. Men idag? Nej, det är nog dåligt med det."²

Att "tattaren" är på väg att förlora sin betydelse är förstås ingenting att sörja över, det är ett negativt laddat ord som i vår moderna historia konsekvent använts som synonym till en specifikt avvikande och inom samhället icke önskvärd minoritet, och allra oftast i samband med ett upprätthållande av allsköns stereotypa schabloner. Samtidigt kan man inte lära något av historien om man glömmer bort den eller skriver om den i förskönande ordalag, och därför har jag i stället valt att skriva en uppsats där framställningar av "tattaren" står i centrum. Min förhoppning är att på detta sätt bidra till våra kunskaper om stigmatiserandet av den minoritet som vi idag benämner som resande.

Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med denna uppsats är att öka vår kunskap om samhällets föreställningar om de resande vid tiden kring det förra sekelskiftet, och detta genom att undersöka hur synen på de resande tog sig uttryck i svensk dagspress under perioden 1885-1907. Äldre tidningars användbarhet som samhällsskildrare har uppskattats och brukats av många historiker genom tiderna, och allt från nyhetsartiklar, krönikor och reklam kan ge en inblick i deras samtids uppfattningsvärld och idéströmningar. Vad som motiverar just denna uppsats är framförallt att en undersökning av det här slaget under en koncentrerad period inte tidigare presenterats i den svenska forskningen kring de resande. Detta betyder inte att tidningsartiklar skulle vara ett sällsynt inslag i forskningen, snarare tvärtom, men när de dyker upp så är det oftast i mycket spridda skurar i form av lösryckta anekdoter som exempel på äldre fördomar, och dessa är vanligen hämtade från 1930- och 40-talens tidningar. Parallellt med folkhemsbygget växte idéerna om en nationell "tattarfråga" fram i det svenska samhället, och denna har fått stå som utgångspunkt för merparten av den senare forskningen kring de resande. Föregripande decennier har betraktats som en övergångsperiod där framställningar och definitioner har ansetts skiftande och mindre tydligt uttryckta, vilket kanske till viss del även förklarar forskningens bristande intresse för perioden, och i längden våra bristande kunskaper om den. För att ytterligare belysa den period som föregick "tattarfrågans" formande i det svenska samhället, kommer synen på "tattaren" att undersökas med utgångspunkt i följande frågor: 1. Hur kommer samhällets föreställningar kring "tattare" till uttryck i tidningarna? Hur framställs de till det yttre, vilka egenskaper och attribut är förknippade med dem och i vilka sammanhang dyker de upp i tidningarna? Är framställningarna konsekventa, eller kan man skönja tidsmässiga och

2 Bo Hazell, *Resandefolket. Från tattare till traveller*, 2011, s.389ff

regionala variationer?

2. Till vilken grad artikuleras "tattaren" som ett samhällsproblem? Vad anser man bör göras åt detta?

Avgränsningar och disposition

Tidsramen baseras på 1885 års lösdriverilag och dess efterspel. Oavsett angreppsvinkel så har kringresandet stått som en ständig gemensam nämnare i alla typer av framställningar av de resande, som dessutom själva helst benämner sig detsamma. Lösdriveriet som samhällsproblem var en av de bärande punkterna i folkhemmets "tattarfråga", och lösdriverilagens roll i det hela uppenbaras inte minst i och med det faktum att fattigvårdskommittén år 1907 sattes att granska just densamma, vilket senare redogjordes för i den ökända offentliga utredningen SOU 1923:2. Utredningen uppmärksammas konsekvent av efterföljande forskning, och dess utgångspunkt har således fått stå som den här undersökningens slutpunkt.

Efter syftesdelen följer en presentation av forskningsläget kring de resande, och de titlar som haft störst relevans för uppsatsen. Vidare följer en redogörelse för det källmaterial som legat till grund för undersökningen, och den metod som format användningen av det. Ett eget kapitel har tillägnats den teoretiska bakgrunden, här redogörs för Thomas Hylland Eriksens teorier om etnicitet och hur de fungerar som en utgångspunkt för analysen av källmaterialet. Innan undersökningen tar vid så presenteras även en kort sammanfattning av de resandes historia i Sverige, och de oenigheter som råder kring deras ursprung.

Undersökningen är uppdelad i två huvudrubriker, under vilka frågeställningens respektive frågor behandlas. Den första är tematiskt uppdelad för att undersöka framställningarnas olika aspekter i tidningarna. Här undersöks hur "tattare" definieras, hur de ofta uppmärksammas i samband med kriminalitet och hur föreställningar kring "tattarens" allmänna förehavanden och leverne kommer till tals i artiklarna, i fråga om sysselsättning, boende och övriga attribut. Under den andra huvudrubriken undersöks huruvida "tattaren" som ett uttryckt samhällsproblem ger sig till känna i artiklarna.

Tidigare forskning

Forskningen kring resande skulle kunna ses som både omfattande och knapphändig på samma gång, beroende på hur man betraktar den. Många åsikter har yttrats och mycket har skrivits där de resande intar en central plats, men söker man efter något sånär aktuella vetenskapliga verk, med tillbörlig stringens, blir det genast svårare. Allt som oftast dyker de resande upp som ett sidospår i forskningen kring romerna i Sverige, ett forskningsfält som givits desto mer uppmärksamhet, och de verk som specifikt behandlar resande är relativt sentida. Som nämnts råder det ingen konsensus

inom forskningen vad gäller de resandes ursprung, men oavsett ståndpunkt i frågan så är alltså forskningen kring romerna högst relevant som en del av forskningsläget kring de resande.³

Under större delen av 1900-talet har forskningen kring de resande som sagt varit ganska sporadisk. Två av de mest inflytelserikta verken, Allan Etzlers *Zigenare och deras avkomlingar i Sverige. Historia och Språk* (1944), och Adam Heymowskis *Swedish travellers and their ancestry* (1969), var båda inriktade på att undersöka de resandes ursprung, och resultaten som presenterades var skarpt motstridiga. Under 90-talet började det dyka upp verk som behandlade de resande på ett bredare plan, och detta medförde även ett ökat uppmärksammande av det omgivande samhällets behandling av dem genom historien. Ett välkänt verk är etnologen Birgitta Svenssons doktorsavhandling *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan* (1993), även den ett ofta förekommande mål för diskussion i senare litteratur. Här följer Svensson ett par välkända familjer av resandesläkt genom att framförallt studera deras kriminella historia från 1800-talet och framåt. Utgångspunkten i Svenssons diskussion är utanförskapets konstruktion och upprätthållande i mötet mellan två olikheter. Boken har framförallt kritiserats, inte minst av resande själva, för att den presenterar en ensidig bild av de resande som ett kriminellt problem i samhället, och dels för att berörda personer i boken konsekvent hängs ut med både namn och fotografier. Mycket skulle faktiskt kunna ifrågasättas, som att Svensson inte tydligt nog förklarar och problematiserar sin egen utgångspunkt, med resultatet att framställningen av de resande får en märkligt nedvärderande ton, särskilt i det att avhandlingen utgår ifrån ett påstått medvetet "spel" från de resandes sida i mötet med olika rättsinstanser. Boken har dock långt fler förtjänster, Svensson presenterar en omfattande undersökning av historiskt material vilket torde ses som ett värdefullt bidrag till forskningen om de resande och deras historia i samhället, och inte minst ges många exempel på hur de resande framställdes i rättsprotokollen.

Etnologen Gunborg A. Lindholm doktorerade tidsmässigt ungefär parallellt med Svensson, och hennes avhandling *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld* (1995) behandlar de resande ut ett helhetsperspektiv. Här berörs bland annat historia, språk, kultur och yrken, och stora partier går även in på den diskriminering som de resande utsatts på av samhället, både på folklig som statlig nivå. Boken kontrasterar mot Svenssons främst genom en mer respektfull och problematiserande framtoning, och ett kritiskt resonerande står i fokus även i de intervjuer med olika resande som upptar en stor plats i boken. Hos Lindholm återfinns alltså inte bara det omgivande samhällets attityder gentemot de resande, utan här ges även utrymme åt ett inifrånperspektiv, med flertalet exempel på de resandes egna självkategoriering.

Som ett standardverk om romernas historia i Sverige framstår Norma Montesino Parras

³ En utförligare redogörelse av teorierna kring de resandes ursprung presenteras i kapitel 3.

Zigenarfrågan. Intervention och Romantik (2002). I sin doktorsavhandling gör författaren djupdykningar i den svenska forskningen om romer, och redogör även för 1900-talets många svängningar kring ämnet. Särskilt förtjänstfull för denna uppsats är de delar av boken som behandlar lösdriverilagarna, och ett särskilt kapitel ägnas enbart åt de resandes situation i folkhemmets "tattarfråga".

År 2002 presenterade journalisten, författaren och radioprataren Bo Hazell för första gången sin bok *Resandefolket. Från tattare till traveller*. Det är inget akademiskt verk, men boken har ett mycket stort omfång och skildrar de resande utifrån många olika aspekter, såsom språk, musik, yrken ursprung, självbild och samhällelig stigmatisering. Därtill presenteras ett flertal intervjuer med olika personer av resandesläkt, och boken har även plats för ordlistor över svensk romani (benämningen på den variant av romernas språk, romani chib, som talas av de resande), musiktexter och sångstycken, webbsidor, etc. Samhällets attityder till och behandling av de resande är ett genomgående tema i boken, och med fokus på 1900-talet diskuteras detta med exempel bland annat ur filmhistorien, i lagstiftning och från de resandes egna livshistorier. Boken gavs år 2011 ut i en "kraftigt uppdaterad och utökad" utgåva, vilket rent praktiskt innebar inte mindre än 200 sidor av tillagt material, därtill med flertalet omrevideringar av vissa kapitel och en utökad och mer noggrann notapparat. De referenser som i denna uppsats görs till Hazells bok gäller 2011 års upplaga, och kan inte garanterat återfinnas i den tidigare.

Den senaste tillskottet av direkt relevans för denna uppsats är historikern Jan Sellings *Svensk Antiziganism. Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*, utgiven hösten 2013. Här behandlas antiziganistiska strömningar från det sena 1800-talet och framåt främst ur ett politiskt perspektiv, och även här diskuteras lösdriverilagarna och konstruktionen av ett samhällsproblem. De resande presenteras i boken jämsides med romerna, och även om detta otydliggör skillnaderna dem emellan så belyser det samtidigt likheterna i de mekanismer som utlöser majoritetssamhällets misstänksamhet och förakt gentemot dem.

Ovanstående böcker har alla en viktig roll att spela i denna uppsats, inte minst för att tillsammans utgöra ett brett och nyansrikt forskningsläge att utgå ifrån. Utöver dessa återfinns i referenslistan ytterligare några verk som varit till hjälp för förståelsen av minoriteters situation i vårt samhälle. Särskilt värda att omnämnas är Gunnar Broberg och Mattias Tydén *Oönskade i folkhemmet. Rasbiologi och sterilisering i Sverige* (1991), som förutom att sätta de resande i steriliseringslagarnas och den politiska diskrimineringens kontext även redogör för rasbiologins rötter i 1800-talets Sverige, och Ingvar Svanberg och Mattias Tydén *Tusen år av invandring. En Svensk Kulturhistoria* (1992), där de resande ges utrymme tillsammans med ett brett spektrum av invandrare och minoriteter ur ett långsiktigt perspektiv.

Källmaterial och metod

Källmaterialet till denna undersökning utgörs av olika svenska dagstidningar publicerade under perioden 1885-1907. För att bättre kunna uppfatta geografiska variationer och belysa mindre händelser av lokalt intresse, har rikstäckande press fått stå åt sidan till förmån för regionala tidningar, med en spännvidd från Dalarna i norr till Skåne i söder.

Kungliga Biblioteket har inom projektet "digitalisering av svensk dagspress" påbörjat en digitalisering av svenska dagstidningar från 1700-talet och framåt, för att bevara och tillgängliggöra detta kulturarv. Syftet med digitaliseringen är att "visa en helhetsbild av svensk dagspress"⁴, och på webbplatsen återfinns för tillfället dryga 200 000 tidningssidor från små och större tidningar. Tidningarna är upplagda nummer för nummer i kronologisk ordning, vilket ger möjlighet att bläddra fritt efter det som eftersöks. Projektets kanske främsta förtjänst är att det digitaliserade materialet även möjliggör fritextsökning, då de inscannade sidorna tolkas med OCR (Optical Character Recognition), vilket konverterar den fotade texten till ett digitalt textformat. Tidningarna konverteras inte i sin helhet, de måste fortfarande läsas i sin inscannade form, men OCR-tolkningens funktion medger ett snabbt och enkelt sätt att lokalisera de tidningar och de sidor med ett innehåll som matchar fritextsökningen.

Att på detta sätt fritt kunna söka efter önskat material innebär en möjlighet som inte stått till buds för tidigare forskning kring de resande, och det är denna möjlighet som ligger till grund för insamlandet av källmaterialet till denna undersökning. Som nämnts så har det genom historien funnits många olika benämningar på de resande, varav några vanligt förekommande är exempelvis skojare, tavringer, krämare och kältringar.⁵ Av nöden har dock valet av sökord behövt begränsats, och valet föll sig då ganska naturligt på det ojämförligt mest utbredda ordet, nämligen just "tattare". Avgränsningen är dock inte enbart utformad av tidsmässiga och utrymmesmässiga skäl, "tattare" är också det enda av dessa exempel som till sitt ursprung är en benämning på en specifik grupp i samhället, snarare än en beteckning på ett visst yrke eller levnadssätt. En översiktlig sökning ger vid handen att ord som skojare, krämare, kältring och tavring förekommer sparsamt i tidningarna (och vissa inte alls), och har vitt skilda användningsområden på ett sätt som inte är gällande för "tattare", som således i denna undersökning fått stå som liktydigt med en äldre benämning på gruppen resande. Att söka efter "tattare" i tidningsartiklar från denna period innebär samtidigt en möjlighet att belysa hur denna grupp framställdes i förhållande till romer, eller zigenare, en relation som får en närmare förklaring i kapitel tre. Detta har också motiverat en sökning efter "zigenare" i källmaterialet, vilket presenteras i sin kontext i undersökningens första del.

Det rör sig förstås varken om en definitiv lösning eller ett oproblematiskt val, andra

4 <http://magasin.kb.se/searchinterface/about.html> (2013-12-03)

5 Hazell 2011, s.549ff

perspektiv hade kunnat avslöja andra aspekter av dessa ord och deras användningsområden, och detsamma skulle kunna sägas om valet av källor. Tidningen har kallats "närmast oöverträffad" som skildrare av samhället,⁶ men samtidigt bör dessa skildringar alltid betraktas som drivna av en agenda, och detta blir viktigt inte minst när det kommer till politik, klass- och minoritetsfrågor. Dock så är denna envägskommunikation intressant för en undersökning av det här slaget, då det är just det omgivande samhällets *bild* av "tattaren" som efterfrågas, inte deras faktiska situation, och som förmedlare av denna bild torde tidningarna betraktas som en framstående källa. Totalt har denna sökmetsod producerat cirka 200 artiklar av intresse från perioden 1885-1907.

Metod

En undersökning som syftar till att belysa dagspressens framställningar av de resande förutsätter en kvalitativ analysmetod. Efter en genomgång av källmaterialet har bedömningen gjorts att detta lämpar sig för en analys ur ett etnicitetsperspektiv, en angreppsvinkel som av Selling beskrivits som "ett verktyg för att förstå kontinuitet och förändring i kollektiva identiteter".⁷ I denna undersökning utgår analysen från etnicitetsbegreppets grundläggande princip om dikotomisering, dvs det systematiska åtskiljandet mellan grupper till ett mer eller mindre tydligt kategoriserat "Oss och Dem".⁸ Att ur ett etnicitetsperspektiv försöka förstå den bild av de resande som förmedlades i termer av dikotomisering, kan hjälpa till att belysa textförfattarnas (och i längden den "kollektiva identitet" som de menar att representera) uppfattningar om och värderingar av "tattaren" ur flera vinklar.

Analysmetoden strukturerar undersökningen utefter frågeställningarna, och dikotomiseringen kommer här att betraktas särskilt ur tre olika aspekter. Fokus kommer att ligga dels på framställandet av både yttre och inre attribut som kopplas till "tattaren", och dels på framställningar som uttryckligen behandlar "tattaren" som ett problem oförenligt med majoritetssamhället. På detta sätt kommer man inte bara åt den bild som förmedlades av "tattaren" sett till dennes egenskaper, utan metoden medger även en analys av hur man i tidningarna framställde "tattaren" i relation till "zigenaren", och graden av avståndstagande som präglade majoritetssamhällets hållning till "tattaren".

Att källmaterialet analyseras ur ett etnicitetsperspektiv innebär alltså inte på något sätt att undersökningen ämnar fastlå något om de resandes ursprung som minoritet. Etnicitet handlar i grund och botten om grupprelationer,⁹ och idéer om "ras" är inte en förutsättning för uppkomsten av

6 Torbjörn Nilsson, "Tidningen som tidsspegel 1830-1905", *Metodövningar i historia 2. Historisk teori, metod och källkritik*, 1996, s.94

7 Selling 2013, s.20

8 Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet och nationalism*, 1993, s.28

9 *ibid.*, s.12

etniska relationer.¹⁰

2. Teoretiskt perspektiv

Som nämndes i metoddelen så kommer tidningsartiklarna att betraktas ur ett etnicitetsperspektiv, för att på så sätt bättre kunna förstå, analysera och förmedla den syn på "tattare" som gjorde sig gällande i materialet. För detta har den norske socialantropologen Thomas Hylland Eriksens teoretiserande kring etnicitetsbegreppet utgjort den huvudsakliga grunden för analysen.

I sin bok *Etnicitet och nationalism* (1993) definierar Eriksen den grundläggande meningen i själva termen "etnicitet" som något som har med klassificering av människor och grupprelationer att göra, grupper som ser sig själva som kulturellt skilda från andra definierade grupper, och som också betraktas på så sätt av andra grupper.¹¹ Det rör sig dock om ett synnerligen värdeladdat ord, och oftast associeras etnicitet till frågor om ras och nationalism, men Eriksen menar att detta inte på något sätt är avgörande för uppkomsten av etnicitet. Inom socialantropologin betraktar man som sagt etnicitet som ett samspel mellan grupper, och i detta samspel kan rasmässiga idéer mycket väl vara ett inslag, likväl som de kan saknas helt i andra etniska relationer. Eriksen medger att förhållandet mellan "ras" och "etnicitet" är ganska komplicerat, men hellre än att skilja dem åt helt så föredrar han att helt enkelt betrakta rasrelationer som en möjligt aspekt av etnicitet.¹²

Som socialantropolog intresserar sig Eriksen för "det sociala livet på vardagsnivå", och han menar att det samtidigt är just på denna nivå som etnicitet "skapas och vidmakthålls".¹³ Således har etniciteten ofta en tydligt social dimension, och social hierarki och idéer om klasstillhörighet är vanligt förekommande inslag i etniska relationer. Detsamma gäller dock här som för de rasmässiga inslagen, klasstillhörighet kan ha ett samband med etnicitet men det är inte en avgörande faktor, då etnicitet kan uppstå oberoende av en social rangordning i ett samhälle.¹⁴

Vart den etniska "gränsdragningen" går avgörs inte ens av faktiska kulturella skillnader, ett påstående som kanske kan uppfattas som märkligt med tanke på den inledande definitionen av termen, men Eriksen menar här att allt faller tillbaka till *relationerna* grupperna emellan. För att etnicitet ska uppstå krävs att olika grupper har någon form av kontakt med och kan relatera till en annan grupp, och framförallt att de uppfattar sig själva som kulturellt åtskilda. Detta kan innebära att etnicitet kan uppstå mellan två grupper som delar språk, seder och bruk, och det kan också innebära att en etnisk gräns helt saknas mellan två kulturellt differentierade grupper. Det är alltså

¹⁰ Eriksen 1993, s.14

¹¹ Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet och nationalism*, 1993, s.12f

¹² *ibid.*, s.13f

¹³ *ibid.*, s.9

¹⁴ *ibid.*, s.16

inte de inneboende egenskaperna hos respektive grupp som ger upphov till etnicitet, utan hur gruppen föreställer sig, värderar och relativiserar dessa gentemot en annan grupp.¹⁵

Syftet med ovanstående nedbrytning av termen är inte att på förhand avfärda de olika möjligheter till etniska aspekter som kan återfinnas i de tidningsartiklar som kommer att behandlas i undersökningen. Tvärtom är meningen att detta ska belysa de många olika aspekter av etnicitet som kan komma till uttryck i den här typen av grupprelationer, och att det finns mycket hos Eriksen som är användbart för förståelsen för den syn på "tattare" som uppvisas i tidningarna.

Som nämndes i metodavsnittet så ligger etnicitetens mest grundläggande faktor i upprätthållandet av ett vi/dem-förhållande, med Eriksens ord "tillämpningen av systematiska distinktioner mellan fränder och utomstående".¹⁶ Med ett övergripande ord brukar detta som sagt kallas för dikotomisering, och för undersökningens del innebär detta då den syn på "tattare" som kommer till uttryck i tidningsartiklarna och hur detta sätts i relation till den egna gruppen, dvs de som inte sågs som "tattare". Ett vanligt uttryck för dikotomisering är stereotypiseringen av den utomstående gruppen, dvs skapandet och det praktiska användandet av en serie förutsägbara föreställningar kring den andra gruppens kulturella avvikelser, det som man menar skiljer dem från den egna gruppen. Stereotypisering är mycket vanligt förekommande särskilt inom rasism och diskriminering, men Eriksen menar att stereotyper inte bara har som funktion att rangordna och värdera olika grupper gentemot varandra, utan det kan också hjälpa till att definiera den egna gruppen i en värld där människor har behov av någon form av "social ordning".¹⁷

3. Bakgrund

Som tidigare framgått råder det en hel del oenigheter rörande de resande och deras bakgrund i Sverige, och således kan det därför vara lämpligt att redogöra för vad forskningen har framlagt i frågan. Detta kommer att hållas relativt översiktligt, då det inte ligger inom undersökningens ram att teoretisera över de resandes etniska rötter, utan kapitlet är främst tänkt att presentera en bakgrund till vissa återkommande inslag i denna uppstats.

Peripatetiska grupper

Över stora delar av Europa finns kringvandrande folk som idag vanligen benämns som peripatetiska

15 Eriksen 1993, s.21f

16 *ibid.*, s.28

17 *ibid.*, s.33ff

grupper. Begreppet syftar inte på grupper med en gemensam etnisk eller historisk bakgrund, utan på att dessa grupper delar vissa kulturella och levnadsmässiga egenskaper, med resande och social isolering som centrala och gemensamma attribut. Den peripatetiska kategorin finns också till för att avskilja dessa grupper från de som annars mer övergripande kallats nomader.¹⁸

Vad som främst utmärker de peripatetiska grupperna gentemot nomader är uppkomsten av en kommersiell nomadism, som en uttalad strategi i rörligheten. De producerar alltså ingen egen föda, utan försörjer sig vanligen på att sälja varor och tjänster, och gifter sig oftast inom den egna gruppen. Nivån av rörlighet kan skilja sig åt från grupp till grupp, men peripatetiska grupper får sin mat främst genom utbyte med andra människor, och oavsett etnisk bakgrund så utgör de i regel en socioekonomisk minoritet i omgivningen. Likt nomader för de peripatetiska grupperna dock ett leverne som står i beroende av säsongsmässiga konjunkturer.¹⁹

Romer och resande är två typexempel på peripatetiska grupper. De utgör oftast en kulturellt avskiljbar minoritet i samhället och befinner sig vanligen i ett socioekonomiskt underläge i förhållande till sina kunder, i regel med social stigmatisering och diskriminering som följd. Förhållandet mellan peripatetiska grupper och samhället i övrigt baseras dock i viss mån även på en beroendefaktor att likna vid andra typer av säljare- och kundförhållanden. Hävdandet av grupptilhörighet är även det att betrakta som en ömsesidig affär, om än på olika villkor. Inom peripatetiska grupper är det vanligt att stor vikt läggs på upprätthållandet av den egna kulturella egenarten, i form av språk, klädsel och återopning av ursprung.²⁰

De resandes ursprung - "tattarens" dunkla historia

Som möjligen framgått så har de resandes ursprung varit föremål för intensiv debatt, och under hela 1900-talet har forskare och övriga tyckare presenterat resultat som genererat ett forskningsläge som tagit flera tvära svängar från den ena ytterligheten till den andra. Kärnan i diskussionen blir uppenbar, om den inte redan tydliggjorts, med ett axplock från några av de senaste århundradets bidrag till ämnet.

För historikern Allan Etzler var språket den avgörande faktor som avslöjade de resandes ursprung som ättlingar till romer, och "tattaren" definierades främst utefter sitt språk.²¹ Resultatet presenterades 1944 i avhandlingen *Zigenare och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk*, där Etzler pekade på att de resande sinsemellan vanligen talade ett språk som kunde härledas från det som romerna talade (idag officiellt benämnt *romani chib*). Detta ansåg han vara ett fundamentalt

18 Ingvar Svanberg & Mattias Tydén, *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*, 1992, s.350

19 Gunborg A. Lindholm, *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld*, 1995, s. 34f

20 Lindholm 1995, s.35f

21 Allan Etzler, *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk*, 1944, s.157

bevis på att samtidens resande härstammade från de romer som invandrat till Sverige hundratals år tidigare, och även om Etzler knappast gick oemotsagd så vann teorin om ursprunget gehör hos efterföljande forskare. En definitiv brytning kom först med Adam Heymowskis avhandling år 1969, där ett omfattande genealogiskt material ansågs visa att "tattarna"²² i allt väsentligt härstammade från "vanligt svenskt bondematerial",²³ dvs en från romerna helt avskild grupp formad av socioekonomiska faktorer. Ett visst mått av romskt inslag hos vissa släkter ansågs inte motsäga detta. Heymowskis tes fick stort genomslag och kom att bli den dominerande teorin i det mesta av forskningen under resten av 1900-talet. Fortfarande mot 1990-talets mitt ansågs teorin om de resande som ett socialt isolat så självklar att den inte problematiseras i någon närmare grad hos varken Birgitta Svensson eller Gunborg A. Lindholm. Svensson redogör för tidigare forskningsperspektiv kring ämnet, men uttrycker inte själv några klara ståndpunkter i frågan. Själva undersökningen är dock snarast helt fri från romska inslag, både i materialet och diskussionen kring det, och avfärdandet av språket som ett "tjuvspråk" med enbart strategiska och praktiska funktioner,²⁴ talar kanske sitt tydliga språk. Hos Lundholm förs en mer resonerande diskussion, särskilt då hon behöver ta ställning till flera av sina intervjupersoners åsikter och påståenden, men i övrigt är utgångspunkten densamma som hos Svensson. Nästa forskare att i ett större perspektiv beröra romer och resande är Norma Montesino Parra, som i sin doktorsavhandling från 2002 väljer att främst betrakta sambandet mellan romer och resande ur praktisk och politisk synvinkel. De resande berörs särskilt i samband med politiseringen av deras situation i och med den framväxande "tattarfrågan",²⁵ i övrigt behandlas ämnet, kanske som en försiktighetsåtgärd, utifrån begreppsmässiga likheter. I och med Jan Sellings bok skulle därmed cirkeln kunna sägas vara sluten, då det redan i inledningen slås fast att "dagens resande anses ha förfäder bland romska grupper som anlände på 1500-talet,"²⁶

Framlagt på detta sätt så framträder frågan om ursprung som ett högst besvärligt element i forskningen kring de resande, och den genomgående avsaknaden av ett problematiserande kring oenigheterna framstår då som ganska märklig. De som på senare tid faktiskt har velat belysa detta betitlar sig intressant nog sällan som varken historiker eller etnologer. Bo Hazell ägnar ett helt kapitel i sin bok åt att diskutera de olika teorierna om de resandes ursprung, och där presenteras två huvudteorier. Den ena säger att de resande har romskt ursprung, och den andra menar att de härstammar från soldatsläkter från Tyskland och Ryssland. Teorin om de resande som

22 Heymowski använder sig genomgående av den mer respektfulla benämningen "resande", men låter "tattare" illustrera sin samtids uppfattning om gruppen.

23 Adam Heymowski, *Swedish travellers and their ancestry*, 1969, s.109

24 Birgitta Svensson, *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*, 1993, s.168

25 Norma Montesino Parra, *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*, 2002, 103ff

26 Jan Selling, *Svensk antiziganism. Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*, 2013, s.11

socioekonomisk grupp nämns i förbifarten, men denna sägs vara unisont ratad av "forskarvärlden", utan att detta förklaras närmare eller förses med någon referens. Själv påpekar Hazell den splittring som frågan gett upphov till, men uttrycker sedan sitt stöd för teorin om det romska ursprunget.²⁷ Hazell lyfter fram välkänt svaga punkter i Heymowskis undersökning, som det ovetenskapliga valet av undersökningsobjekt, där det 30-talet personer som undersökts valts på godtyckliga grunder, då de "stämplats" som "tattare" av andra.²⁸ I grund och botten kan debatten kanske ändå förenklas till två tydliga punkter: antingen härstammar de resande från romer, eller också gör de inte det. Som officiell minoritet i Sverige betraktas de resande som en gren av den romska minoriteten, men man framhåller även att inte alla resande ser sig själva som romer.²⁹ Att inte ta ställning kan också vara ett ställningstagande, och det är min bedömning att ingen av teorierna kan sägas ge en fullgod förklaring till de resandes ursprung. Oenigheten speglar sig även hos de resande själva. Författaren Bennie Åkerfeldt, själv av resandesläkt, beklagar sig:

Så om jag skulle försöka sammanfatta mina intryck så här långt i min resa, så kan jag konstatera att ursprungsdebatten pågår, kanske mer bland de resande själva än bland forskarna, och de konsekvenser den fått är mycket olyckliga.³⁰

"Tattarens" roll

Söker man specifikt efter just "tattaren" i den svenska historien, så har man dock inget annat val än att först och främst se till romernas bakgrund. De första romerna anses kunna spåras till den grupp som invandrade till Sverige och antecknades i Stockholm stads tänkeböcker år 1512, där de kallades för "tatra".³¹ Det anses att man misstog dessa romer för att vara tatarer, ett ord som använts för flera olika asiatiska stammar och som kom att bli den gängse beteckningen på folk som under 1200-talet ingick i Djingis Khans härjande arméer.³² Ordet slog rot, och i Sverige kom det att under lång tid användas synonymt med "zigenare" som beteckning för romer. Inte förrän framåt slutet av 1800-talet började man göra åtskillnad mellan å ena sidan "zigenare" och den andra sidan "tattare".³³ Vid tiden för folkhemmets "glansdagar" hade man i rasbiologins och den sociala trygghetens debatter en klar bild av "tattaren" och dennes plats i samhället, där definitionen av ordet getts precision genom de de lagar och den politik som förts emot dem under de föregående decennierna.³⁴

27 Hazell 2011, s.55f

28 *ibid.*, s.58

29 Selling 2013, s.17

30 Bennie Åkerfeldt, *Buron kallar oss tattare*, 2008, s.43

31 Montesino Parra 2002, s.34

32 Lindholm 1995, s.38f

33 Montesino Parra 2008, s.96

34 Selling 2013, s.46

Någonstans i detta skifte har undersökningens period placerats. Det kan vara lämpligt att först säga något om hur undersökningens språkbruk sätts i relation till källmaterialet. "Tattare" har genomgående satts inom citationstecken för att markera ett avståndstagande till ordet, som idag anses vara en nedlåtande beteckning på resande. Jag har hittills använt mig av ordet "resande" i allmänna ordalag, och "tattare" när jag velat påskina hur det hanterats i berörd litteratur, men i studiet av tidningsartiklarna måste det bli annorlunda. "Tattaren" är central i undersökningen, det som studeras är hur dåtidens syn på de resande kom till tals just i samband med det ordet, och att i alla citat och beskrivningar omvandla detta till "resande" skulle i det närmaste framstå som historieförfälskning. Det skulle dessutom göra texten mer svårläst och förvirrande, och av samma anledning utelämnas i det följande även citationstecken.

4. De resande i svensk dagspress 1885-1907

Idag uppfattas ordet ofta som ett svårdefinierat skällsord bland många andra, och inget vi förväntar oss att hitta bland nyheterna, oavsett media. Mot slutet av 1800-talet såg det dock annorlunda ut, i dagstidningarna var tattaren en vanligt förekommande figur, och få var nog de som inte hade en åsikt om denna grups förehavanden. Åtminstone inte relaterat till hur detta kom till tals i den stora mängd tidningsartiklar och notiser, där man sällan berörde tattaren utan att samtidigt raljera över dennes livsstil och tillskrivna attribut. I tidningarna dyker tattaren upp i olika sammanhang, dock av ett begränsat omfång och alltid i nedlåtande termer. I det följande kommer dessa artiklar att behandlas under två huvudrubriker, med flera underrubriker utformats för att representera den bredd som presenteras av källmaterialet.

4.1. En mörk, kriminell och sedeslös figur

4.1.1 Tattarens bestämning

Det första som bör fastställas är vad som avses med själva benämningen, för vad var egentligen en tattare enligt den uppfattning som var rådande kring det förra sekelskiftet? Målande beskrivningar av tattare är, till undersökningens fördel, ingen bristvara bland artiklarna.

Vad gäller yttre markörer finns en rad återkommande attribut. Under rubriken "öfvervåld mot fångförare och rymning" framträder i tidningen *Norra Skåne* en klassisk bild av tattaren i polisens efterlysning, där rymmarna beskrivs som personer "af stark kroppsbyggnad med svart hår, gråa ögon, rak näsa, ovalt ansigte, af tattarelägte."³⁵ Andra "stortjufvar" beskrivs vidare med "påbade träskor och ytterst tarflig dräkt samt sågo ut som verkliga tattare med brun hy."³⁶ Det svarta håret och den mörka hyn är ett ständigt återkommande inslag när tattarens yttre ska beskrivas i tidningarna. I tidningen *Kalmar* beskrivs en i sammanhanget okänd person, "som på grund af sin mörka tattarehy kallas 'Svarte Petter'. Den tilltalade, som varit bleckslagare, har ett mycket lömskt, fränstötande yttre."³⁷ Enskilda beskrivningar av brottslingar hade inte varit av intresse för undersökningen, om det inte vore för att idén om tattaren som en svartmuskig, ovårdad och otäck typ går igen i alla typer av sammanhang under hela den studerade perioden.

Än större uppmärksamhet ängnas åt det som definierar tattaren som person, och här skrader man sällan på orden. I en artikel om slagsmål mellan tattare återfinns i *Kalmar* år 1899 en rad attribut som i det närmaste behandlas synonymt med ordet under hela perioden, och som här kan få stå som inledande exempel på vad som ansågs vara typiska tattarbeteenden (beskrivningar görs dels

³⁵ *Norra Skåne*, 1887-02-01

³⁶ *Norra Skåne*, 1889-04-12

³⁷ *Kalmar*, 1887-08-03

av utrymmesskäl, och dels för att undvika ett onödigt namngivande):

En strid mellan tattare utkämpades i måndags qväll vid Stabbylund invid Upsala. Flera följen hästbytare af tattarslägt hade från olika orter anländt dit för att bevista månadsmarknaden. Sju av dem togo in hos en bekant[...]

Efter att hafva inmundigat betydande quantiteter brännvin, råkade trenne af de yngre männen, [...] i handgemäng, hvarvid knifvarne genast drogos.³⁸

De inblandade återfanns i ett "ytterst medtaget tillstånd", med både kläder och ansikten sönderskurna av otaliga knivhugg, dock fortfarande vid liv.³⁹ Artikeln samlar några grundläggande egenskaper som ständigt knyts till själva sinnesbilden av tidningarnas tattare. De bevisar marknader, de handlar med hästar, de tyr sig till andra tattare, de super och de slåss med kniv. I *Dalpilen*, som ett av många andra exempel, dras paralleller till äldre och stigmatiserande yrken som rackare och vallackare⁴⁰ (vilka försörjde sig på bortförsel och huddragning av döda hästar resp. kastrering av hästar⁴¹), och man håller samtidigt "vandringsfolkets blod" skyldigt för att lätt svalla över, särskilt i sällskap av brännvin.⁴²

En bättre inblick i undersökningsperiodens föreställningsvärld får vi kanske om vi vänder oss till de vanligt förekommande noveller och "bygdekrönikor" som också publicerades i tidningarna. Här kunde samtidens uppfattningar och idéer komma till tals alldeles oavsett om detta kunde knytas till akutella händelser av nyhetsvärde eller ej, och tattaren gavs gott om utrymme i dessa texter. På nyårsafton år 1890 kunde man i *Kalmar* läsa "De hemlöses jul", där det berättas om hemlösa luffare och barn som samsas i härbärgen och firar sin alldeles egna jul. Det är en historia som berättas med viss finstämdhet och medömkan, men när tattarna kommer in i bilden skiner föraktet ändå igenom:

Derborta på landsvägen draga tattare långsamt fram. De draga från gård till gård, från koja till koja, för att söka herberge öfver natten.

Men de finna intet.

Tattare äro ju wildsint folk. De äro ju aldrig välkomna gäster, hwem skulle wäl wilja taga mot dem på sjelfwa julafton? Med dem i sin närhet är man ju aldrig säker på hwad som kan hända. I qväll åtminstone har man wäl rättighet att wara ostörd.⁴³

Stycket är ett utdrag från en uppdiktad julsaga, men den speglar en verklighet som gör sig påmind i

38 *Kalmar*, 1899-03-11

39 *ibid.*

40 *Dalpilen*, 1901-08-16

41 Hazell 2011, s.275ff

42 *Dalpilen*, 1901-08-16

43 *Kalmar*, 1890-12-31

samtliga texter som berör tattarnas leverne i tidningarna, både vad gäller nyhetsartiklar som rent litterära verk. Dels är ordet "tattare" starkt förknippat med en kringflackande livsföring, och dessa tattare är också ett icke önskvärt inslag i omgivningen. De flesta noveller är dock långt mindre återhållsamma i sina beskrivningar än ovanstående exempel. I en historia berättas om en buspojke som led av ryggvärk, vilket sades kunna botas om han begav sig till "Tranan", den "gamla käringen i Onstorp", vars utseende ansågs så anskrämligt att det blev föremål för en del lustigheter från pojken. Vad "Tranan" var för en figur förstår man snart, för väl där hade pojken, för att inte bli igenkänd, "svärtat mitt ljusgula hår med kimrök och dricka, så jag såg ut som en tattare."⁴⁴ En annan historia berättar om en elak tant, som var ovillig att inhysa vare sig fattiga eller sjuka, då hon inte gärna riskerade att få dras med ett "tattare-lik".⁴⁵ Tattarens osedliga leverne ansågs ha dåligt inflytande på folk, och i en berättelse blir en kvinna olycklig tack vare att hennes annars så ståtliga make skaffat sig dåligt sällskap: "Han gjorde aldrig annat året rundt än for omkring på marknader och bytte hästar och skojade folk och slogs och söp och pliktade och drogs med tattare."⁴⁶ Temat återkommer i flera former, och tattaren antar ofta gestalten av en sämre sorts människa av "dålig släkt", men vars blod rann hett och fick kvinnorna på fall,⁴⁷ åtminstone så länge de inte i stället satte skräck i kvinnor som levde ensamma i skogen.⁴⁸

Liknande artiklar och noveller skulle utan problem kunna fylla hela uppsatsen, men ovanstående får stå som talande exempel på ordets användning under perioden. Förutom att notera en rad återkommande attribut och attityder till tattaren, kan man även göra andra iakttagelser genom artiklarnas och novellernas framställningar. Det första att slå fast är att uppfattningen om tattaren måste ses som väl etablerad redan vid undersökningsperiodens början. Textförfattarna räknar uppenbarligen med att läsarna är bekanta med den bild som presenteras av tattaren, framställningarna är aldrig trevande eller främmande inför denna figur, utan de präglas genomgående av ett uppreparande av nedlåtande schabloner och ett avståndstagande från dessa. Som kanske framgått är det även en geografiskt och tidsmässigt enhetlig bild som ger sig till känna i texterna. Tattaren ser likadan ut oberoende av i vilken tidning och vid vilken tidpunkt framställningen sker, och får ses som ett samhällsfenomen som överskrider vissa tänkbara variabler, såsom tidningarnas politiska åskådning och de olika regionernas lokala sedvanor och traditioner. Redan i dessa exempel ger tidningarna alltså uttryck för en klar dikotomisering som särställer tattarna som något annorlunda och avvikande, och den stereotypisering som följer av detta framstår som väl rotad i det medvetande som tidningarna representerar. Bilden av tattaren som en mörk,

44 *Tidning för Wenersborgs stad och län*, 1897-07-15

45 *Dalpien*, 1895-06-07

46 *Kalmar*, 1901-09-21

47 *Östgöta-posten*, 1905-03-10

48 *Kalmar*, 1906-08-06

kriminell och otäck lösdrivare går också igen och tydliggörs i och med etablerandet av en nationell "tattarfråga" några decennier in i 1900-talet,⁴⁹ där den nu cementerade tattarschablonen kunde fylla hela böcker, som var fallet med folklivsforskaren Carl-Martin Bergstrands ökända *Tattarplågan. Tattarna i svenskt folkliv*, utgiven 1942. Bergstrand raljerar hämningslöst över tattarens påstådda egenheter, som även anses ligga till grund för de konflikter som uppstår mellan tattaren och dennes omgivning, en bild som Bergstrand alltså delar med den som gör sig gällande redan i de tidningsartiklar som presenterats ovan.

Tattaren och zigenaren

I tidningarna framträder alltså tattaren i en förhållandevis klar och enhetlig bild, vi har sett hur samhällets attityder gett sig tillkänna utan att några lokala eller tidsmässiga variationer kunnat avslöjats. Dock så vet vi samtidigt att ordet "tattare" under lång tid använts även om zigenare, och att distinktionen dem emellan kunde vara oklar fortfarande mot slutet av 1800-talet. Det kan vara intressant att i materialet söka efter spår av detta.

Mot slutet av 1800-talet var nationalismen på frammarsch i stora delar av Europa, och så även i Sverige. Efter europeiska förebilder som Italien och Tyskland sågs nationalismen som en förenande ideologi, där identiteter knöts till tanken om en nationalstat. För Sveriges del kunde dessa identitetssträvanden även kopplas samman med förlusten av Finland år 1809 och den krisande unionen med Norge, och ett nationalromantiserande kring svenskarnas ursprung och förträfflighet torde inte ha varit ett främmande fenomen för vår periods tidningsskribenter.⁵⁰ Som ett led i detta var 1800-talets slut även en formerande period för den tidiga rasbiologin i Norden. De stora samhälleliga förändringar som tagit fart i och med industrialismen ansågs av somliga ligga till grund för en alarmerande degeneration inom samhället. Man fruktade rasblandning med "undermåliga" element, att klass och kultur skulle komma att uttraderas, och såg en lösning i samhällshygieniska åtgärder, vilka var utmärkande vid tiden för vår period.⁵¹ Kan vi då hitta något i tidningarna som avslöjar attityder baserade på nationalistiska eller rasbiologiska åsikter?

Källmaterialet är, kanske något förvånande, närmast helt befriat från dessa aspekter. Vad gäller tattarens relation till zigenaren så berörs detta, med "tattare" som sökord, endast i några enstaka texter, samtliga publicerade innan sekelskiftet. Dessa bör då snarast betraktas som undantagen som bekräftar regeln, men de kan förstås vara intressanta att studera i sig själva. I *Norra Skåne* berättas år 1889 om ett zigenarsällskap som efter en kort vistelse i Engelholm blivit

49 Se exempelvis Lindholm 1995, s.46ff, Hazell 2011, s.159-166, Svensson 1993, s.16-37 m fl.

50 Susanna Hedenborg & Lars Kvarnström, *Det svenska samhället 1720-2006. Böndernas och arbetarnas tid*, 2009, s.235ff

51 Gunnar Broberg & Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*, 1991, s.16f

avhysta och tvingats bryta upp sitt läger. Vart de nu skulle ta vägen var det ingen som visste, men enligt dem själva åkte de hellre vidare till Finland och Baltikum än till Danmark eller Tyskland. Följet sägs ha väckt uppmärksamhet och intresse längs de samhällen de passerat, och artikeln genomsyras av en fascination för detta "underliga folk". Under sin resa i Sverige hade de i regel blivit bemötta med gästfrihet, och tilldelats både mat och kläder, även om de ibland upplevdes som något besvärliga av sin närhet. I stort har man dock betraktat dem som "ett angenämt afbrott i enformigheten."⁵² Skillnaden gentmot den gängse tonen mot tattare är tydlig. Zigenarna behandlas som något exotiskt och märkvärdigt, om än med reservation, och vart de kommer ifrån är man inte säker på:

Också torde, näst judarne, denna kringirrande folkstam vara bland alla jordens släkter den, som mest måste väcka undran. Ingen kan ens med tillnärmelse säga hvarifrån zigenarne kommit. Fransmännen tycks ha trott, att de kommit från Böhmen, då de gifvit dem namn efter detta land. Engelsmännen kalla dem "Gipsis", dermed antydande deras ursprung från Nillandet. I Norge kallas de för "Fantefolket" och här i Sverige få de på landet mest heta "tattare", och den tron är temligen allmän, att de kommit från Polen under eller efter Carl X:s fälttåg i detta land.⁵³

Beskrivningen av zigenaren är av ett annat slag än den som vi möter när tidningarna skriver om tattaren, men här uppmärksammas alltså ett visst sammanhang. Hur detta bör tolkas är en svårare fråga, för om skribenten syftar till samma tattare som behandlas i övriga exempel så är denne i sanning unik i sitt förfarande. Kanske är det en redan för sin tid gammalmodig syn som uttrycks här, när tattare helt enkelt sägs vara detsamma som zigenare, och möjligen är det också en dos okunskap som talar, exempelvis så hade forskarna redan på 1700-talet spårat romernas ursprung till Indien.⁵⁴ En intressant betraktelse är det oavsett. Övriga exempel är av det mer kontextlösa slaget, där zigenaren åberopas snarast i förbifarten. Det berättas bland annat om fruktade marknadsgäster från Halland, i form av ett gäng tattare, som kom att gräla med varandra. Och "längst i raseri syntes en qvinna af oförfalskad zingarotyp," som svor åt och hotade sin "stamförvandt" till livet.⁵⁵ I en novell beskrivs en känd brottsling som tattare, "som de gemenligen kallades, de där zigenarne,"⁵⁶ och i en annan nämns både lösdrivare, tattare och zigenare i samma andetag.⁵⁷

Denna åtskillnad tydliggörs ytterligare om en jämförande sökning görs efter ordet "zigenare". Likt tattaren är zigenaren vanligt förekommande i tidningarna under perioden, men som

52 *Norra Skände*, 1889-01-04

53 *ibid.*

54 Irka Cederberg, *Född fördömd. Romerna - ett europeiskt dilemma*, 2010, s.16

55 *Kalmar*, 1893-04-11

56 *Dalpilen*, 1897-12-10

57 *Kalmar*, 1897-04-26

redan antytts ovan så skildras de annorlunda jämfört med tattarna. Som nämnts så betraktades zigenarna i regel som något exotiskt och mystiskt, och i de artiklar som behandlar zigenare dyker tattaren inte upp mer än i något enstaka fall. Zigenarna berörs heller inte vanligtvis brottsrelaterade artiklar, utan nämns oftare som främmande och kortvariga gäster där de ibland slår läger. Även om tonen är mindre negativ än den gentemot tattarna, så såg man dem ofta som ett besvär, och den stereotypiserande mekanismen är densamma. Bilden av zigenaren framstår som starkt knuten till en viss typ av annorlunda kläder, tältläger, trolldom, spådom och smycken, och de nämns ofta i samband med andra uttryckt utländska grupper. För att presentera några konkreta exempel kan nämnas rubriken "Zigenarlif" i *Dalpilen* år 1888, där de skrivs om två familjer zigenare och deras "usla tält",⁵⁸ och ett annat exempel radar upp "munkar, perser, turkpräster och nakna zigenare".⁵⁹ I *Östgötaposten* skriver man år 1898 att "länet ibland besväras av zigenare, som synnerligen äro främmande undersåtar".⁶⁰

Vad gäller nationalistiskt och rasbiologiskt grundade skildringar rörande tattare finns inget alls att hitta, sånär som på en ensam kommentar där en person sägs vara "af s.k. tattare-ras."⁶¹ Fråntaget en knapp handfull referenser till zigenare, så saknas alltså denna aspekt av den etniska relationen i periodens tidningsartiklar. Detta säger oss självfallet inte mycket om tattarens ursprungliga härstamning, men det avslöjar desto mer om hur samtiden upplevde saken. I det nationalistiska klimat som beskrivits ovan skulle man troligen gjort större sak av tattarens rasmässiga särställning, om den bara uppfattats som sådan av allmänheten. Som vi sett så vittnar dock framställningarna om att man visserligen såg tattarna som ett sämre samhällselement, men inte nödvändigtvis som ett väsensskilt icke-svenskt sådant.

Att betrakta tattarna som en etnisk minoritet, och deras förhållande till övriga samhället som en etnisk relation, är alltså något som redan här låter sig göras i enlighet med Eriksens resonemang om grupprelationer. Även Svanberg och Tydén tar upp frågan och menar att etniska grupper inte är statiska, utan avhängiga historiska och sociala situationer, och pekar samtidigt på att tattarens identitet skapats både genom omgivningens utpekande och genom ett visst mått av självkategorisering.⁶²

4.1.2 Våldsverkare och tjuvar

Bland alla de texter som under perioden berör tattare utgör brottsrelaterade artiklar en överlägsen majoritet. Tanken på tattaren som en obotlig tjuv och knivbärande slagskämpe är också etablerade

58 *Dalpilen*, 1888-02-10

59 *Tidning för Wenersborgs stad och län*, 1891-11-27

60 *Östgötaposten*, 1898-08-26

61 *Norra Skåne*, 1891-07-02

62 Svanberg & Tydén 1992, s.360

attribut som har återkommit och upprepats i alla typer av sammanhang under hela 1900-talet, och det kan därför vara intressant att studera detta i en egen kategori, för att närmare se hur detta kunde ta sig uttryck i tidningarna. Att brottsrelaterade händelser tar upp stor plats i tidningarna är förstås att betrakta som något naturligt, men det är också här som attityderna tillåts blomma ut till fullo.

Med kriminaliteten som utgångspunkt försitter man i tidningarna sällan en möjlighet att raljera över tattarens egenskaper, och kniven intar ofta en central plats, och ofta med ohyggliga skildringar som resultat. I *Kalmar* berättas år 1887 om ett flera år gammalt mord, vars gärningsman nu till slut hade gripits. Det hela rapporteras ha börjat med att ett par tattare hade kommit på besök hos en "illa känd person" i bygden, och för att förekomma bråk och oväsen hade några av traktens bönder beslutat sig för att helt enkelt köra bort dem från platsen:

Det kom till ett blodigt uppträde - ingalunda sällsynt der tattare fara fram - och vid dess slut låg en af bönderna döende, simmande i sitt blod på golfwet, en annan blödande, med ena armens pulsåder afskuren, och de fleste med flere eller färre sår, tillfogade dem af tattarnes lättdragna knifwar.⁶³

Bonden avled till följd av bråket, och gärningsmannen hade nu till slut alltså gripits. Det är en otäck historia, och det är inte svårt att tänka sig hur en samtida läsare kunde reagera med skräck inför tattarnas våldsamheter. Redan här kan man dock samtidigt även skönja en ovilja att alls se till böndernas roll i bråket, att deras angrepp på gruppen ansågs riktigt blir underförstått. Som så ofta i liknande fall uppmärksammas brottet även i flera andra tidningar. I *Östergötlands Veckoblad* återberättas artikeln ord för ord,⁶⁴ och i *Norra Skåne* har den komprimerats något, bland annat har man utelämnat några av de mer målande beskrivningarna om tattarnas egenskaper och de blodigaste detaljerna kring dådet.⁶⁵

Liknande artiklar förekommer i stort antal under hela perioden, om än inte alltid med dödlig utgång, och kniven blir närmast synonym med tattarnas våldsamma slagsmål. Ofta rapporteras om tattare som ger sig på arbetare och bönder, men sällan får man veta vad som kan tänkas legat bakom angreppen och sällan söks någon annan relaterad information, oftast skildras bara själva våldet, som när vi får veta att

några arbetare från Skromberga grufva jemte ett par andra personer; deribland en bondhustru, utan all anledning blefvo öfverfallna af en flock s.k. tattare och några af dem illa skurna med knifvar. En kolphuggare erhöill ett svårt hugg i magen, en annan ett i bröstet och en tredje hade blifvit djupt sårad i sidan. Den nämnda bondhustrun hade fått tvenne knifhugg i venstra underarmen.⁶⁶

63 *Kalmar*, 1887-08-03

64 *Östergötlands Veckoblad*, 1887-08-05

65 *Norra Skåne*, 1887-08-06

66 *Norra Skåne*, 1886-09-18

Varför dessa "s.k. tattare" gick till attack verkar ingen veta, eller ens bry sig om. Det skrivs inget om att något stulits eller att angreppet föregicks av grälände eller likande, utan vi vet bara att en grupp tattare "utan all anledning" kan ge sig på och till och med hugga böndernas hustrur med kniv. Ibland uppges dock att provokationer skett, som när en soldat kör in i en stenvall intill ett "tattarnäste", varpå en kvinna (kallad för "flamma" till en av bygdens tattare) "förebrådde soldaten hans vårdslösa körande".

Soldaten steg morskt af vagnen och snäste henne, men en dotter till flamman kom ut och knuffade vår modige soldat för bröstet, så att han föll baklänges på landsvägen, och så snart han hunnit resa sig kom en yngling om 19 år från Högserödstrakten ut från huset och högg en knif rakt igenom ena öfverarmen.⁶⁷

Här får vi en aning om händelseförloppet, och det framgår att det kan straffa sig att vara otrevlig mot tattare. Reaktionen från tatterna framstod säkerligen lika överdriven då som den gör för oss nu, men med dessa exempel har vi också fått oss en antydning till de spänningar som gjorde sig gällande mellan tatterna och deras omgivning. Särskiljandet mellan samhällets medborgare och tatterna, "de andra", blir också särskilt tydligt med heroiserandet av soldaten och bönderna som stridit med tatterna. Detta är också vanligt återkommande i materialet, och ibland tolkar man in lika mycket i egenskaper hos både tattare och andra, men oavsett vem som åsamkas mest skada är rapporteringen aldrig till tattarens fördel. Ett exempel på detta stod att läsa under rubriken "Länsman öfverfallen af tattare" år 1895, där en kronolänsman blivit utsatt för ett "lömskt öfverfall af ett tattareband på landsvägen". Angreppet började illa och länsman fick ta emot flera slag av diverse tillhyggen, men kvicknade snart till, "hwarefter han, som är i besittning af stora kroppskrafter, skötte förswaret på ett så grundligt sätt, att ett par af ligan sedan måste inforslas till Lunds lasarett."⁶⁸

Även om kniven är det ojämförligt vanligast förekommande tillhygget i dessa sammanhang, så förknippas tattaren särskilt också med en rad andra vapen, och inte minst revolvern är inblandad i ett flertal fall. Dessa drabbningar sker oftast inbördes mellan tatterna själva, och ofta med ett olyckligt slut. Inbördes stridigheter är också vanligt förekommande överlag, och ofta märkligt detaljrika i sina beskrivningar. År 1890 berättas det om hur två ökända tattare "råkade i delo" med varandra, vilket slutade med den enes död. Här återberättas noggrant hela händelseförloppet, från det att en tattarfamilj besökt marknaden och sedan begett sig därifrån, klockslag för klockslag fram till själva mordet. De hade blivit stoppade på vägen hem, och fadern i familjen blev påtvingad brännvin av en annan tattare. När detta avböjdes hade "ordwexling" uppstått, vilket trappades upp

⁶⁷ *Norra Skåne*, 1886-11-09

⁶⁸ *Kalmar*, 1895-07-12

när den påtvingande personen började skjuta med sin revolver mot familjen. Det slutade med att sonen i familjen gick till sin faders försvar, han hade besvarat elden med egen revolver, "och sedan med en dolk stuckit honom."⁶⁹ Händelsen väckte uppmärksamhet, och artiklar publicerades bland annat även i *Norra Skåne*⁷⁰ och *Tidning för Wenersborgs stad och län*.⁷¹ Uppmärksamheten säger oss att den här typen av öppna revolverstrider ändå sågs som något utöver det vanliga, även om det i texterna uppenbart framgår att man ser det som ett typiskt tattarebeteende.

Ett annat vapen som ofta dyker upp i samband med våldsamheter relaterat till tattare är den märkliga blydaggen, ett fruktansvärt tillhygge bestående av ett rep med en eller flera blyklumpar fastknutna, att användas vid handgemäng.⁷² Av källmaterialet att döma verkar den vanligen ha använts mot de egna, men andra fall finns också. Exempelvis så blev några tattare nekade att köpa sig en häst av en kammarherre, och när denne skulle avhysa dem från området blev han "så illa slagen med blydagg af ett par tattare, att han föll afswimmad."⁷³ När det rapporteras om tattare som skadar varandra så kan dock inte ett spår av medömkan avläsas i artiklarna. I *Norra Skåne* berättas år 1891 om en tattare som blivit utsatt för grov misshandel. "Såsom ett bevis på tattarefolkets märkliga motståndskraft mot yttre än så kraftiga inflytelser må nämnas," inleds artikeln, varvid man går över till själva misshandeln,

som den 11 Mars å honom af ett par kamrater föröfvats, företedde utom en mängd smärre åkommor, sexton, säger 16, öppna sår i hufvudet och ansigtet, och ett af sjelfva slagen hade till och med spräckt sjelfva skallen. Hela hufvudet tedde sig såsom en blodig, uppsväld köttmassa, hvare hvarken ögon eller näsa kunde skönjas.⁷⁴

Det rör sig alltså om en oerhört allvarlig misshandel, men när det nu handlar om våld tattare emellan, så benämns förövarna vara "ett par kamrater". Offrets skador skildras ovanligt detaljerat och målande, och den ohyggliga beskrivningen till trots så verkar skribenten mest vara fascinerad av historien, då tattaren efter en förhållandevis kort sjukhusvistelse skrevs ut "frisk och utan fara för framtida men".⁷⁵

Liknande skildringar om blodiga våldsdåd förekommer i en jämn ström under hela perioden, och vad som är särskilt slående i dessa artiklar är den djupa klyfta som gör sig gällande mellan tattaren och övriga samhället. Det är uppseendeväckande att man i samtliga artiklar om revolverstrider, knivmord och övervåld med all tydlighet visar att inte ett uns medkänsla behöver

69 *Kalmar*, 1890-10-20

70 *Norra Skåne*, 1890-10-21

71 *Tidning för Wenersborgs stad och län*, 1890-10-26

72 Svensson 1993, s.126

73 *Kalmar*, 1892-02-26

74 *Norra Skåne*, 1891-04-11

75 *ibid.*

uppvisas så länge offret råkar vara tattare.

Misstänkliggjorda och utpekade

Knivdåd, revolverskjutningar och andra våldsamma och uppseendeväckande händelser utgör merparten av de brottsrelaterade artiklar som berör tattaren, men att tattaren också uppfattas som tjuvaktig och opålitlig går att utläsa i den mängd artiklar där tattaren av en eller annan anledning tillskrivs långa rader av attribut och egenskaper. Främst framgår kanske detta i de artiklar som sätter tattaren i samband med stölder och andra liknande händelser, trots att förövaren är okänd. Det är ett intressant faktum att den här typen av artiklar förekommer i långt större utsträckning än de som kan rapportera om en faktiskt avslöjad eller gripen tattare, och de är bra exempel på hur stereotyper kan upprätthållas och ett utpekande fortgå utan att någon egentlig grund föreligger.

I en artikel från 1899 skrivs det om "den gamle i skogen", en gammal gubbe kring Boråstrakten, som under större delen av sitt liv levt undanskymd i skogen. Han hade varit sparsam av sig och samlat ihop till "den nätta förmögenheten af 20. 000 kr", vilken han sägs ha ackumulerat främst genom att ha odlat potatis på de mest otillgängliga ställen. Drygt halva artikeln går åt till beundran över gubben och dennes vedermödor i skogarna, bland annat sägs han inte ha velat elda om vintrarna för att på så sätt kunna spara undan ytterligare några kronor, och pengarna sägs vara förvarade på de mest fantasifulla gömställen. I artikeln, publicerad i juni, rapporteras det dock att gubben

omtalat att han förra hösten blifvit bestulen på en summa af omkring 6,000 kr. i kontanter och värdehandlingar. Man misstänker att tattare, som då vistades på orten, föröfvat stölden. [...] Huruvida mannen kan få något tillbaka af det stulna är ännu ovisst, men spaningar pågå.⁷⁶

Det rör sig uppenbarligen om en välkänt sparsam man som ensam bodde långt ute i skogen, men av alla tänkbara förövare är det alltså tattare man letar efter, för att de då "vistades på orten". Flera likartade fall går att hitta, som bland annat i *Östgötaposten* år 1897. Där berättas om en "inbrottsstöld" i en handelsbod, där tjuvarna hade slagit sönder rutan till ett gallrat fönster, och sedan "dels med händerna, dels med någon krok dragit till sig så mycket af varorna som möjligt inom räckhåll." Återigen misstänks tattarna, för att de någon dag tidigare besökt stället.⁷⁷

Har tattare skymtats i bygden så pekades de ofelbart ut som potentiella tjuvar, och i de flesta fall står de också som ensamt misstänkta, även i de fall där sambandet framstår som svagt. Det säger oss en del om den grad av utanförskap som tattarna befann sig i trots att deras närvaro

⁷⁶ Kalmar, 1899-06-16

⁷⁷ Östgötaposten, 1897-09-03

uppenbarligen var påtaglig i samhället, och artiklarna framstår också som tydliga exempel på en långt gången stereotypisering av tattarna. Tattaren anklagas ibland närmast i förbifarten, som ett stående inslag av "vanliga misstänkta", särskilt i samband med marknader och häststöder. Från Ingatorps marknad stals exempelvis år 1885 en dyrbar häst och en fin grimma. Här rapporteras ingen misstänkt finnas alls, men det hålls som säkert att det rör sig om "s.k. tattare eller 'hästbytare'".⁷⁸ Tattaren ansågs för övrigt vara en så väntad syn på marknaderna att det till och med ansågs vara av nyhetsvärde att rapportera när varken tattare eller ficktjuvar syntes till, "såsom något ovanligt torde böra anmärkas."⁷⁹

Med en särskilt uppseenväckande händelse gick hetsjakten på tattare till absurd överdrift. År 1907 försvann en liten flicka från sitt hem i Oslo, i ett fall som kom att väcka gränsöverskridande uppmärksamhet. I en svensk tidning kunde man i september läsa om flickan, som "antas ha blifvit bortröfvad av tattare"⁸⁰ och saknats sedan tre månader tillbaka. Anledningen till att detta tas upp i en svensk tidningsartikel är att man i Stockholm haft besök av ett "zigenarband", och de sades "ha bland sig haft en liten flicka hvars ljuslagda utseende skarpt skiljer sig från de öfriga zigenarbarnens,"⁸¹ varför man genast antog att flickan var densamma som i juni försvunnit från Norge. I artikeln rapporteras att man tagit kontakt med den norska polisen, och att man snart kan sätta igång en spaning efter zigenare. Artikeln avslutas sedan med några iakttagelser från de som sett flickan, hon rapporteras "visserligen vara klädd precis som de öfriga zigenarbarnen och syntes utan skygghet följa sällskapet", och hon ansågs dessutom se yngre ut än sju år, vilket var den norska flickans ålder.⁸²

Det är ett märkligt fall, och flera oegentligheter gör sig gällande i artikeln. Exempelvis tolkas "tattare" helt plötsligt som liktydigt med "zigenare", en ihopblandning som vi annars sett är mycket sällsynt (och helt icke-existerande efter sekelskiftet), och det faktum att flickan sägs bete sig som om hon hörde hemma i gruppen och dessutom såg yngre ut än den försvunna flickan verkar man inte fästa någon större vikt på. Det räckte alltså med att flickan hade ett "ljuslagt" utseende för att man skulle avfärda ett flertal motsägelsefulla faktorer och börja jaga efter en försvunnen norsk flicka bland zigenare i Stockholm. Varför flickan "antogs" ha rövats bort av tattare framgår inte i artikeln. Fallet uppmärksammas dock även hos Hazell, som uppger att en synsk pojke hade påstått att flickan kidnappats av ett tattarfölje "som hade gömt henne i en berghåla i Flå,"⁸³ vilket ytterligare förstärker det ansträngda i anklagelserna mot zigenarna i Sverige. Upplösningen låter

78 *Östergötlands Veckoblad*, 1885-11-07

79 *Norra Skåne*, 1887-09-08

80 *Östgötaposten*, 1907-09-27

81 *Östgötaposten*, 1907-09-27

82 *ibid.*

83 Hazell 2011, s.101f

vänta på sig ända till december samma år, då det uppges att flickan hittats:

Efter hennes försvinnande anställdes omfattande efterspaningar efter henne både i Norge och i Sverige, och man antog att hon blifvit bortförd af tattare. Man hittade flickans lik i en kloak, endast några få steg från hennes hem. Det är högst egendomligt, att ingen ordentlig undersökning företagits här, då flere gånger leda från gatan till den värmeledningscentral, hvarunder kloaken ligger och af barnen allmänt begagnas som lekplatser.⁸⁴

Bilden av tattaren tar sig märkliga uttryck i dessa kategorier. Ibland framstår det närmast som om det är ett visst beteende som ligger till grund för att en person ska stämplas som tattare av sin omgivning, och som vi också sett så kan stereotypa fördomar om tattarens egenskaper ibland leva ett helt eget liv, och resultera i ett nyhetsrapporterande relaterat till tattare utan att dessa alls varit delaktiga i händelserna i fråga. Dessutom ska det tilläggas att de artiklar som behandlar tattare i kriminella sammanhang är i en avgjord minoritet i förhållande till de som rör kriminella handlingar begånga av samhällets övriga grupper, även om tonfallet skiljer sig markat mellan dessa.

4.1.3 "Tattarlif"

Vi har hitintills närmast oss tidningsartiklarna i jakt på specifika aspekter att undersöka, men för att få en bredare bild över de attityder som under perioden präglade dagspressens syn på tattare kan det vara meningsfullt att i viss mån låta tidningarna tala för sig själva. Som vi har sett så ger sig tattaren till känna i tidningarna främst i brottsrelaterade artiklar, men vanligt förekommande är också de notiser som behandlar dem i mer allmänna ordalag, vilket ytterligare avslöjar rådande föreställningar om tattarens särart och attityder till yrken och livsstil.

Rubriken ovan är ett exempel på en återkommande rubrik i källmaterialet, oftast i anknytning till artiklar som skildrar vad som presenteras som typiskt tattarbeteende och händelser vanligen förknippade med gruppen. Det är dock långt ifrån den enda rubriken av sitt slag, det är snarare en regel att artiklar rörande tattare förses med en uppseendeväckande rubrik med nedlåtande formuleringar, för att tydligt särskilja dem från andra notiser som inte behandlar tattare. "Tattare framme igen"⁸⁵ återkommer i flera versioner, andra talande exempel är "Tattareslagsmål",⁸⁶ "När tattareblodet råkar i svallning",⁸⁷ "Där tattare husera",⁸⁸ "Tattarnes lof",⁸⁹ bland många andra liknande.

84 *Kalmar*, 1907-12-23

85 *Norra Skåne* 1886-11-09

86 *Norra Skåne*, 1891-03-19

87 *Kalmar*, 1893-04-11

88 *Dalpilen*, 1899-11-17

89 *Östgöta-posten*, 1903-05-29

Bakom det sistnämnda exemplet, "tattarnes lof", ryms en märklig historia. Det förklaras att en landfiskal nu kan resa genom Upphärad i triumf, för att han gjort sig vän med tattarna i trakten genom att fria dem från anklagelser rörande de många bränder som härjat trakten. De uppges vara mycket lättade av att bli fria från anklagelsen, "nästan rörande är det att se de stackars tattarnes glädje - det bor en del sådana i Upphärad." Artikeln avslutas sedan med ett minst sagt tveksamt citat, som uppges vara en hälsning från de glada tattarna till landsfiskalen, förmedlad av en av traktens invånare:

- Om ni skulle träffa landsfiskal Köhler, så tacka honom och säg, att vi tattare skulle vilja gå i elden för honom. För si vi tattare ä' bara ärliga skojare, som stjal lite smått hva' vi behöfver och drar knif och slår ihjäl hvarandra lite ibland och lefver rackare, men vi ä' hederligt folk och inga mordbrännare.⁹⁰

Det är troligen sunt att hålla sig kritisk till den vidarebefodrade hälsningen, och man får anta att den förvanskats en smula och fått sig några tillskott av någon som inte helt och fullt samtycker till landsfiskalens förehavanden. Denne någon, kanske citatets förmedlare eller möjligen tidningsskribenten själv, har uppenbarligen inte mycket till övers för tattare, och att de i citatet uppger att de "går i elden" för landsfiskalen bör kanske snarast tolkas som en uppvisning i bitter cynism från en tredje person.

Tattarens familjeliv framstår i tidningarna som ytterligt dekadent och märkligt. Barnen refereras oftast till som "tattarynglingar" och villbattningar, och kvinnorna anses vara både grälsjuka och föra ett osedligt leverne. Ett särskilt svårt fall vill man beskriva år 1892 i en artikel som inleds med "Att vara gift med en tattarqwinna måtte icka vara angenämt," där en toffelmakare uppges ha ansökt om skilsmässa från sin maka, som sägs vara en urtypisk tattarkvinna. Detta görs av goda skäl, menar man, då hon inte bara hade för vana att överösa sin man med de grövsta av skällsord, utan även hade bett andra "stamförwandter" att överfalla och fördärva hennes man. Det sägs att hon,

utan ringaste förbehållsamhet och liksom det skulle varit den naturligaste sak i werlden, berättat att hon widtalat en i orten för sina våldsbragder känd och fruktad tattare och landstrykare, [...] att slå ihjel mannen, så att hon blefwe honom qwitt, och hon trodde med wisshet, att detta hennes anslag nog skulle få önskad utgång, om hon blott 'spanderade på litet brännwin, för att ge karlen humör.'⁹¹

Mannen hade hittat en undangömd tändsticksask där stickornas fosfor skrapats bort, och på bordet i hemmet hade det stått en kopp med vätska som då skulle ha preparerats med den giftiga

90 *ibid.*

91 *Kalmar*, 1892-11-07

ingrediensen, varpå mannen i skräck sökt skydd hos vänner och lämnas in skilsmässoansökan.⁹² Artikeln beskriver ett märkligt fall vars like säkerligen hade vållat uppståndelse oavsett de inblandades eventuella sociala och etniska tillhörighet, men som forskningen har visat så har tattaren alltid behandlats som en stereotyp, med resultatet individuella händelser tolkats som representativa för en hel grupp.⁹³ Detta blir särskilt tydligt i dagspressens framställningar, och under undersökningens period skildras tattarens egenheter i dessa fall närmast med förtjusning.

När det kommer till tattarnas boende, allt som oftast skildrade som temporära tillhåll för alla typer av problematiska element, märker man dock inte av någon förtjusning i tidningarna. Tattarna framställs som eviga kringstrykare, men man vill inte ha dem boende i grannskapet heller, det anses påverka bygden negativt och deras "rövarnästen" beskrivs med avsmak. I *Norra Skåne* kunde man i maj år 1886 läsa en lång utläggning om hur dessa tillhåll bidrar till att sänka bygdens rykte till den grad att "hederliga" människor inte kan flytta dit utan "att blifva ansedda såsom varande af samma skrot och korn" som den "dåliga befolkningen". Skettiljunga tas som exempel på en plats som länge varit illa känd för sina mindre önskvärda invånare, som "kringstrykande tattare och marknadshjeltar", och i en intilliggande bygd sägs dessa ha upprättat en "tattare-koloni" vilken de använder som bas för nattliga räder mot folk på genomresa. Fler orter tas upp som exempel, och i artikeln uppges det att folk är mycket missbelåtna över att ens behöva färdas i närheten av dessa tillhåll. Tydligen har ändå inga brott rapporterats, och artikeln beklagar sig över att man då lagligen inte kan göra något åt dessa, varpå man avslutar med "vi beklaga på förhand de som råkar ut för dem."⁹⁴ I *Kalmar* låter det än värre:

På denna plats ha många sammhällswådliga personer eller s.k. tattare på senare tiden slagit ned sina bopålar. Deras usla nästen utgöra äfwen tillhållsort för annat löst folk. Derfor är allmogen i orten mycket uppbragt på dessa, för den allmänna säkerheten mindre nogräknade personer.⁹⁵

Vidare rapporteras de inneboende ha råkat i slagsmål, med ohyggliga resultat. En av dem tillfogades ett dödligt sår, och övriga personer fick mer eller mindre allvarliga skador. Även här ges prov på den obönhörliga kallsinnighet och envisa stereotypisering som präglar tidningarnas hållning gentemot tattarna. Skildringen av den våldsamma drabbningen följs av en cynisk reflektion: "man antar, att twisten uppstått wid delning af tjufgods."⁹⁶

92 ibid.

93 Lindholm 1995, s.67

94 *Norra Skåne*, 1886-05-11

95 *Kalmar*, 1885-02-16

96 ibid.

Rackare, hästbytare och marknadsgäster

Under den undersökta perioden betitlar man vanligen personer både efter deras yrken och namn, så långt de är kända, och detta verkar i tidningarna göras oberoende av artiklarnas tema. Även tattarens yrken uppmärksammas, men det är också tydligt att de är av mindre intresse i de fall där våld och brottslighet står i fokus, och man får också anta att kunskapen kring tattarnas egentliga försörjning var mindre utbredd jämfört med övriga grupper i samhället.

Dock så kan benämningarna av yrken fylla en annan funktion, då de oftast används som ett i raden nedvärderande attribut i omnämningarna av tattaren, och dessa fall kan ses som bevis på hur tattarna sedan äldre tider associerats med en viss typ av yrken som verkat stigmatiserande till följd av majoritetssamhällets avståndstagande till dem. Forskningen har visat att det var vanligt att tattarna fick försörja sig som kringvandrande rackare, vallackare, förtennare och hästhandlare, och dessa yrken har närmast kommit att bli synonymt med tattaren, och de är samtidigt exempel på typiska yrken förknippade med peripatetiska grupper i stort. Av dessa framstår ofta rackaren som arketyper av tattaryrken. Rackaren var framförallt den person som avlivade och flådde hästar, en syssla som ansågs oren och som genom århundraden drabbats av folkligt förakt och fördomar. Rackaren kunde ansvara för dessa sysslor på flera orter, och kunde även rekryteras av staten som häradsrackare, men som statligt ämbete avskaffades detta dock år 1880.⁹⁷ Rackaren kunde också benämnas nattman (vilket är det danska ordet för yrket), då dessa sysslor helst skulle utföras när folket höll sig inomhus. I Skåne kunde rackaren också vara bödelns dräng, och ibland var de samma person.⁹⁸ Vanärande yrken är ett återkommande element i stereotypiseringen av tattaren, och det gäller även rollen som vallackare. Vallackaren var ansvarig för kastrerandet av hingstar, som genom tilltaget då kom att kallas "vallacker", ett ord som kan härledas till Valakiet, som ibland hävdas varit ursprung till både hästarna och tattarna som skötte dem.⁹⁹ Både vallackaren och rackaren kunde även utföra sina yrken på andra djur, såsom hundar och katter, och rackaren hade även att syssla med omhändertagandet av hängda personer och självmördare, vilket sammantaget formade en yrkesroll som skyddes av allmänheten.¹⁰⁰ Tattarna var också kända som hantverkare, och arbetade ofta som kringresande bleckslagare, smeder och även förtennare av folks husgeråd, som kastruller, kaffepannor osv.¹⁰¹

I källmaterialet framstår 'rackare' främst som ett skällsord, och kan skyntas i förbifarten i alla möjliga sammanhang,¹⁰² vilket troligen kan förklaras med att det redan för undersökningens

97 Lindholm 1995, s.73f

98 Svensson 1993, s.104

99 *ibid.*, s.103

100 Lindholm 1995, s.74f

101 Hazell 2011, s.235f

102 Se exempelvis not 74 ovan, s.23

period ansågs vara ett ålderdomligt begrepp på en försvinnande yrkesgrupp.¹⁰³ Detsamma gäller för vallackare, som tillsammans med rackare används för att förstärka framställningar om tattare som vanartade samhällselement.¹⁰⁴ Yrken som anses mindre vanartade verkar användas på samma sätt som övriga yrken i allmänhet, exempel finns bland annat även på förtennare¹⁰⁵ och bleckslagare,¹⁰⁶ även om dessa noteras främst under periodens första decennium.

Med hästhandeln ser det något annorlunda ut. Som försörjning är hästhandeln, eller "hästbytandet", en bestående sysselsättning förknippad med tattare,¹⁰⁷ och näst efter våldet så är detta det vanligast förekommande temat i tidningarna, oftast också i relation till marknader och torgdagar. Ett typiskt "tattarlif" framstår alltså i tidningarna som bestående av antingen slagsmål eller hästbyten på marknader, och ibland i kombination. Hästbytare, i enstaka fall till och med "hästtattrar"¹⁰⁸, används ibland som ett i raden av definierande benämningar för tattare, men det är tydligt att det inte sågs som en vanärande sysselsättning på samma sätt som rackare och vallackare, och det används oftast för att beskriva tattarnas faktiska förehavanden. Från marknaderna rapporteras det om tattarnas närvaro i olika sammanhang, vanligen anser man att de ställt till med ofog med sina affärer, men lika ofta verkar man ta upp detta i tidningarna mest för att göra sig lustig över tattarnas framfart. Exempelvis skrivs det år 1894 om en bonde i Kalmar län, som sålde en gammal häst till en bekant för 80 kr. Köparen konstaterade snart att "kraken" var alltför gammal och svag, varför den såldes vidare till en "s.k. tattare" för en struntsumma. Denne begav sig dock till Borgholms marknad för att försöka sälja hästen som en "äkta öläanning", och råkade där påträffa hästens första ägare, som tyckte

att 'öläanningen' var bra lik hans gamle 'trojtjänare', hvarför han hörde sig för om priset, men nu var hästen endast 11 år, kry och stark; han profkördes och köptes för något öfver 200 kr. af den förste egaren. Så köpa småländingar ibland ölandshästar [...].¹⁰⁹

Oftast sker lustigheterna dock på tattarens bekostnad. Ända från Lycksele kommer en historia som publicerades i *Norra Skåne*, där det berättas om en slug tattare som lurat en bonde till att byta dennes unga och starka häst mot ett gammalt och utslitet djur. Först dagen efter hade bonden insett att han blivit lurad, och hans hustru tog nu "två handfasta karlar" till sin hjälp och tog upp jakten på tattaren, som de kunde spåra till en från vägen avsides liggande gård. Följet anlände till gården

103Svensson 1993, s.105. För äldre berättelser om tattaren som rackare, se även Bergstrand 1942, s.25ff

104Ett exempel är *Dalpilen*, "Tattarlif i Småland", 1901-08-16

105*Kalmar*, 1897-09-08

106*Kalmar*, 1887-08-03

107Svensson 1993, s.81

108*Norra Skåne*, 1896-07-01

109*Dalpilen*, 1894-10-05

nattetid, det uppges att de gick in i stallet och "ombytte och omsadlade" hästarna, och man kan anta att artikelförfattaren skrockade en smula när det konstateras att tattare inte skulle märka att den gamla hästen var tillbaka förrän han skulle rykta den morgonen efter.¹¹⁰ Än lustigare framstår det när det rör sig om tattare som fördärvar för varandra. Under rubriken "När hästbytare profåka" skrivs det om två "tattare eller wallackare" som på en marknad i Kalmar län möttes för att byta hästar. När man kommit överens om mellanskillnad att betala i bytet, så skulle den ena hästen provköras, och tattaren uppges ha piskat på hästen och kört som en vilde på marknadsplatsen, vilket kom att sluta illa:

Bäst som det gick i wildaste språng, körde han upp emot en gammal gärdesgård i närheten af marknadsplanen; hästen stegrade sig och wille ej gå längre, men körswennen höll då ett tag tillbaka, gaf åter ett ryck - och hästen hoppade öfwer gärdesgården, derwid wagnen gick i två stycken och körkarlen höll på att blifwa ihjälslagen.¹¹¹

Intresset för tattarens väl och ve är dock i vanlig ordning obefintligt. Hästen hade åsamkats ett sår på bakre benet och blev omhändertagen av en par bönder, vilka samtidigt hotade "djurplågaren" med stryk om denne inte genast försvann från stället.

Att grupper kan associeras till vissa yrken, och i längden även klasser, är förstås inte ovanligt i etniska relationer. Att sammankoppla en viss grupp med ett visst yrke kan ses som en ganska simpel dikotomisering, men det kan även vara ett resultat av, som vi sett, en längre tids stereotypisering som delvis grundas på realiteter i samhället. Eriksen menar att det inte går att dra ett generellt likhetstecken mellan klass och etnicitet, men att det i mångetniska samhällen är mycket vanligt med "en stark *korrelation* mellan etnisk identitet och klasstillhörighet".¹¹² Detsamma gäller kanske i än högre grad mellan yrke och etnisk tillhörighet, och Eriksen pekar på att det är vanligt att man i folktaxonomier tenderar att koppla samman etniska kategorier med yrkeskategorier,¹¹³ vilket vi också har sett prov på i ovanstående exempel.

4.2 Samhällsordningens fiender

I detta avslutande kapitel behandlas den andra av de två huvudfrågor som undersökningen utgått från. Som redan har framgått så skildras tattarna i tidningarna konsekvent som en degenererad och avvikande grupp i samhället, men frågan är alltså specifikt formulerad för att undersöka till vilken

¹¹⁰Norra Skåne, 1894-03-29

¹¹¹Kalmar, 1889-10-23

¹¹²Eriksen, 1993, s.68

¹¹³ibid., s. 69

grad man såg tatterna som ett mer övergripande samhällsproblem i behov av handbegripliga åtgärder. Omformulerat skulle frågan kunna sägas söka svaret på huruvida det i tidningarna artikuleras en mer politiserad hållning till tatterna som grupp. Undersökningens period är placerad inom ramen för 1885 års lösdriverilag, och som förklarats i inledningen så har tatternas kringflackande livsstil regelbundet utgjort grund för konflikter med majoritetssamhället, vilket är sant inte minst i mötet med myndigheter.

Det första som bör slås fast är att negativa attityder till icke bofasta grupper och lagstiftning mot lösdriveri inte på något sätt är ett sentida påfund i Sverige. Vi vet att redan medeltidens lekare blev föremål för majoritetssamhällets förakt. Dessa sjungande, spelande och dansande underhållare förde av nöd en kringflackande livsstil, vilket avvek från normen om den bofaste bonden och det trygga hemmet. Denna grupp misstänkliggjordes av och gav upphov till fördomar hos de mer rotfasta i samhället, enligt principer som kan liknas vid de som senare kom att gälla för tiggare, zigenare och i längden även tattare.¹¹⁴ Lekarna är ett exempel på en samhällsgrupp som faller under kategorin lösdrivare, en beteckning som genom historien använts för en lång rad grupper som tvingats till en ambulerande livsstil, antingen som följd av sin försörjning eller som ett resultat av majoritetssamhällets fientlighet. Lösdrivaren definierades parallellt med samhällets organisering, och där bofasthet och lokal gemenskap kom att bli normgivande blev samtidigt lösdrivarna utpekade som själva antitesen till normen. Grupper som förde en kringflackande livsstil kom på detta sätt att hamna utanför den sociala gemenskapen, de sågs som onyttiga och farliga element, och blev som sådana föremål för lagstiftning, som en del i organiserandet av det ordnade samhället.¹¹⁵

Lösdrivarna sågs framförallt också som fattiga, en kategori som under 1800-talet växte i omfattning parallellt med den ekonomiska tillväxten, som ett resultat av den ekonomiska snedfördelningen i samhället. Fattigdomen var en ledande social fråga under seklets första hälft, men inom fattigvårdspolitiken gjordes en uppdelning mellan rätta och orätta fattiga, för att skilja på de individer man ansåg vara olycksdrabbade i samhället, och de som man menade hade sig själva att skylla för sin situation. De senare nekades rätten till fattighjälp, och till dessa hörde bland andra luffare, tiggare och övriga "landstrykare", och då förstås inte minst zigenare och tattare. Dessa grupper hade dåligt rykte om sig och blev utsatta för samhällets moraliserande fördomar, vilka stämplade dem inte bara som orättfärdiga fattiga, utan man såg dem även som orena, kriminella och som ett hot mot det organiserade samhället.¹¹⁶

Lösdriverilagarna utgick från den äldre fattigvårdslagstiftningen, och artikulerades mot slutet av 1700-talet specifikt mot de rörliga grupper av fattiga som ansågs utgöra ett särskilt hot mot

¹¹⁴Dick Harrison, *Sveriges Historia 600-1350*, s.360

¹¹⁵Montesino Parra 2002, s.87f

¹¹⁶Bo stråth, *Sveriges Historia 1830-1920*, s.367ff

samhällsordningen, de s.k. "orättfärdigt fattiga". Norma Montesino Parra beskriver lösdriverilagarnas utveckling som en tungt vägande faktor i den stigmatiseringsprocess som kom att omfatta både zigenare och tattare,¹¹⁷ och som mot slutet av 1800-talet alltså kom att artikuleras ytterligare med den lag som fått stå som startpunkt för undersökningens tidsperiod.

I 1885 års lösdriverilag gavs lösdrivaren en tydligare definition, och fattigdomen skulle fortfarande vara ett utmärkande attribut. Den person som reste omkring från ort till ort utan att kunna försörja sig, skulle behandlas som lösdrivare. I lagen framgår tydligt synen på de "orätta" fattiga, de som antogs ovilliga att söka hederligt arbete och reste omkring utan pengar eller annan möjlighet till direktförsörjning, dessa störde enligt lagen samhällsordningen.¹¹⁸ Det var alltså under vår period olagligt att vara utfattig, arbetslös och kringresande, och förutom polisen så kunde även vanliga medborgare ges rätt att gripa personer inkom på grund av att de föll inom kategorin "lösdrivare."¹¹⁹

I "tattarfrågans" kölvatten

Det har redogjorts för hur man från myndigheternas håll försökt skapa en typ av samhällsordning, och hur detta då kan bidra till ett ytterligare befastande av vilka som ingår i samhällets gemenskap, och vilka som står utanför den. Yvonne Hirdman har beskrivit dessa mekanismer i termer av en maktproblematik i två olika riktningar. För det första har vi någon som tror sig veta hur saker och ting bör ordnas, och som med sin kunskap anser sig kunna organisera andra människors liv. Vad gäller den andra riktningen formulerar hon i stället en fråga; vad blir det av dem som inte vill inordnas i det som någon annan kunde bestämma, uppfattas detta då som ett problem?¹²⁰

I de undersökta tidningarna går det inte att utläsa huruvida tattare mellan åren 1885-1907 "ville" inordnas i den bestämda samhällsordningen eller inte, däremot kan vi få en inblick i om man ansåg att de avvek från normen och till vilken grad detta uppfattades som ett samhällsproblem. Några relevanta iakttagelser har redan gjorts. För det första har det konstaterats att ordet "tattare" redan vid periodens början framstår som väletablerat i tidningarna och att ingen nationalistisk problemformulering gentemot dessa går att avläsa i artiklarna. Att man för det andra såg tatterna som avvikande från normen torde också ha framgått av tidigare delkapitel, men en mer uttryckt problematik har ännu inte behandlats.

Det första att slå fast är att det i materialet finns många exempel på att tatterna sågs som ett problem av ett slag som krävde lagliga åtgärder för att råda bot på, man såg dem inte enbart som ett

117 Montesino Parra 2002, s.89

118 *ibid.*, s.90

119 Selling 2013, s.46

120 Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, 1989, s.15f

tillfälligt störande element i bygderna. Tattarna beskrevs ofta som ett allmänt plågoris, och man efterlyste statlig intervention för att göra sig kvitt detta. Det går att utläsa en tydlig trend i dessa fall, då de ökar i täthet under periodens gång, från enstaka kommentarer i början till långa utläggningar kring sekelskiftet. Det är troligt att de senaste lösdriverilagarna och deras konsekvenser bidrog till att öka allmänhetens uppmärksamhet kring frågan, men tattarna framställs i tidningarna samtidigt som ett fall bortom enbart fattigdom och lösdriveri, man verkar snarare se problemet hos själva tattarna som grupp. Kringstrykandet uppfattas dock fortfarande som ett grundläggande problem, och en bit in i perioden börjar det dyka upp artiklar som ondgör sig på tattare som söker logi där de får fram, och att detta sågs som allvarligt avslöjas inte minst i de fall som behandlar lagstiftning mot dylikt.

I ett av de tidigare exemplen skrivs det att Sätilla kommun har fattat ett beslut om ersättning till den som griper kringstrykande tattare "och forslar dem till kronobetjäningen". För detta ska man förutom reseersättning även få en belöning i form av 15 kronor. Samtidigt beslutades även att den, "som hyser tattare i sitt hus," ska åläggas böter om tio kronor.¹²¹ Oftast präglas dock artiklarna av en mer aggressiv ton, som är fallet när det rapporteras om hönsstölder i Vassända-Naglums socken. Tjuven kan inte spåras, men det uppges att misstankar riktas mot ett "illa beryktat ställe" där det sägs att man ofta låter tattare härbärgera. Från stölderna går man över till att önska efter polisens hjälp för att "befria socknen" från de misstänkta tjuvarna, som man menar alltid går ostraffade för sina brott. Att placera ut en "uppmärksam och ihärdig vakt på det dåliga nästet och dess lika beskaffade invånare," läggs samtidigt ut som ett förslag på hur allmänheten skulle kunna hjälpa polisen.¹²²

Artiklar som efterlyser åtgärder mot kringresande tattare blir, som nämnts, vanligare med tiden, och lösdriverilagen gör sig tydligt påmind i dessa. Framförallt är det just logeringen av tattare som man vill motarbeta, det skulle alltså inte bara vara lösdriveriet som var straffbart, utan även inhysandet av dessa kringresande och fattiga personer. Vad som är intressant i tidningarna är dock att man sällan preciserar problemet till lösdriveriet som sådant, med lagens termer, utan att man uppfattar tattarna som ett problem i sig självt. Detta blir tydligt i ett exempel från 1895, där Seglora kommun uppges "eftertryckligt gripa in mot de kringstrykande bettlande tattarne". Kommunen skulle betala ut 25 kronor för varje tattare som överlämnades till närmaste polismyndighet, och hela 50 kronor om man kunde få med sig en hel familj. Vidare skulle den "hemmansegare" som olovligen inhyste tattare få böta tio kronor, vilket dubblerades om detta upprepades. Tidningen noterar att ingen utbetalning ännu kunnat ske, då tattarna nu verkar gömma sig, de som "förut voro

¹²¹ Göteborgs Weckoblad, 1892-01-07

¹²² Tidning för Wernersborgs stad och län, 1894-01-23

talrika som gräshoppor."¹²³ Detta uppmärksammas även i *Kalmar*, där artikeln publiceras under rubriken "efterföljansvärdt".¹²⁴

Dessa fall, och flera liknande, väcker en del intressanta frågor. För det första bör vi minnas att lösdrivaren enligt lagen var en person som reste omkring "utan medel" till sin försörjning, dvs en person så utblottad att denne inte var i besittning ens av den ringaste pryl att sälja eller byta mot mat. För det andra så har vi sett hur tattaren även i tidningarna kommit att bli starkt förknippad med hantverk, hästbyten, förtenning, rackaryrket och andra rörliga sysselsättningar, vilket snarast förstärker den rådande bilden av tattaren som en ambulerande handelsman. Trots detta vill man i dessa fall dra likhetstecken mellan tattaren och den lösdrivare vars leverne var kriminaliserat enligt lag, och inte nog med det, en hel tatarfamilj skulle då per automatik vara likställd med en samling olagliga lösdrivare! Det är svårt att via tidningarna utläsa exakt hur detta motiverades, men det är tydligt att förhållandet mellan tattare och majoritetssamhälle mot sekelskiftet tyngdes av en djup problematik av ett slag om ännu inte kunde artikuleras. Men att tattarna var ett samhällsproblem, det ansåg man stå klart. Att liknande artiklar ökar i antal mot periodens slut kan kanske också delvis förstås som majoritetssamhällets reaktion på ett samhälle i förändring. Eriksen resonerar kring hur upprätthållandet av den etniska identiteten får än större betydelse när den upplevs som hotad och utsatt för förändringar, vilket kan resultera i ett skarpare åberopande av de egna traditionerna och annan etnisk symbolik¹²⁵, något som vi också kan skönja i den upptrappade retorik och skarpare dikotomisering som tar sig uttryck i artiklarna mot sekelskiftet.

I tidningarna framgår det alltså att det även kom att ses som en kriminell handling att upplåta härbärge till tattare, vilket talar för att en bättring av läget knappast var förestående i det närmaste. Trots att tidningarna till och med kunde publicera brev, där tattare öppet beklagar sig inför kungen och ber om hjälp till att hitta arbete och en plats att bo,¹²⁶ så framställs de i tidningarna som oansvariga och samhällsvådliga landstrykare. Mot slutet av undersökningsperioden skärps tonen ytterligare, och man vill bli kvitt tattarna alldeles oavsett hur de förtjänar sitt uppehälle. Från Dalsland rapporteras år 1905 om kringresande tattare:

En förskräcklig landsplåga, värre än de egyptiska gräshopporerna på Faraos tid, hemsöker oss nu. Våra kvinnliga anförvanter och andra räddhågade gå här i ständig rädslan och fruktan för tatarföljerna, som nu draga i bygden under sken af att vilja förtenna kopparkärl eller sälja blecksaker och dylikt.¹²⁷

123 *Norra Skåne*, 1895-08-31

124 *Kalmar*, 1895-08-28

125 Eriksen, 1993, s.89

126 *Norra Skåne*, 1896-01-04

127 *Östgötaposten*, 1905-08-18

Återigen liknelsen med gräshoppor. Artikeln är ett av flera exempel på hur aggressiviteten mot och misstänklighöret av tattare eskalerade efter sekelskiftet, till vad som kanske bäst kan beskrivas som ett förspel till den "tattarfråga" som under folkhemsbygget gav upphov till en rad "vetenskapliga" böcker och utredningar där tattarens osedliga leverne förklarades skadliga för samhället, vilket resulterade i statligt sanktionerad diskriminering och tvångsassimilering in i den nya samhällsutopin.¹²⁸ Mot slutet av perioden publicerades även ett ökande antal noveller i vars berättelser tattaren kunde framställas efter författarens gottfinnande, vilket tog sig uttryck i mängder av skrönor om vanliga människor som fördärvats av supande och våldsamma hästbytare¹²⁹ och "svartögda", kvinnomisshandlande tattare.¹³⁰

Även om denna framväxande "tattarfråga" mestadels kom till uttryck med en ovanligt allvarlig och hårdför retorik, så fanns det fortfarande utrymme för sedvanliga lustigheter på tattarnas bekostnad. I Borås säger man sig år 1897 ha hittat "ett nytt sätt att fånga tattare", då utplacerade rävsaxar kommit att vålla bekymmer för tattare i bygden. Inledningsvis så råkade en av tattarnas hundar fastna i rävsaxen:

Det blef ett hojtande och ett väsen bland följet, och först skulle tattarepappa sjelf hjälpa hundkräket ur saxen. Hunden jemrade sig och tattarne svuro. Men hur pappa [...] famlade med saxen, fastnade äfven han och började tjuta och svärja. Hans äkta vif kunde inte höra på eländet, hvarför hon ville hjälpa sin gubbe, men det ville sig ej bättre än att äfven hon blef sittande där. Då nådde jemrandet sin höjdpunkt, ty gumman gastade så det hördes vida omkring.¹³¹

Vidare rapporteras det att flera övriga i familjen blivit illa skadade i sina försök att lösgöra de äldre från saxen, vilket till slut lyckades med hjälp från några av bygdens invånare, som hittat till platsen genom att följa skriken. Artikeln är försedd med ännu en kallsinnig slutknorr:

Man lär nu ha för afsigt att litet hvarstädes uppsätta räfsaxar för att på detta sätt söka få tattarne utrotade ur nejden.¹³²

Detta får även avsluta undersökningens fjärde delkapitel, som ett sista exempel på den oförsonliga attityd till tattare som gjorde sig gällande i dagspressen under perioden 1885-1907.

128 se s.15, not nr. 35

129 *Kalmar*, 1907-02-02

130 *Östgötaposten*, 1904-04-10

131 *Kalmar*, 1897-02-27

132 *ibid.*

5. Sammanfattning

Denna undersökning har haft i uppgift att belysa hur synen på de resande tog sig uttryck i svenska dagstidningar under perioden 1885-1907, utifrån en frågeställning som sökt efter en definition av ordet "tattare", i vilka sammanhang denna grupp gör sig gällande i tidningarna och vilken bild som samtidigt förmedlades med detta, och slutligen till vilken grad tattaren i tidningarna framställdes som ett mer övergripande samhällsproblem i behov av politiska lösningar. Undersökningens resultat presenteras här översiktligt, i den ordning de behandlats i uppsatsen.

I det första delkapitlet studerades innebörden i själva ordet "tattare" såsom detta framställdes i tidningarna. Artiklarna visade att man redan från periodens början hade en förhållandevis klar bild av vad som utgjorde en "tattare", och att denna bild uppvisade stora likheter med den etablerade stereotyp som sedan kom att bli ledande under större delen av 1900-talets framställningar av de resande. Tattaren beskrevs konsekvent som en svartmuskig och oborstad figur, med svart hår och mörk hud, och tillskrevs en lång rad nedvärderande attribut. Vanligast förekommande i tidningarna var bilden av tattaren som en knivbärande och supande slagskämpe, tillika obotligt tjuvaktig kringstrykare starkt sammankopplad med en rad rörliga och stigmatiserande yrken. Denna konsekvens uppvisar inga tidsmässiga eller lokala variationer, tattaren behandlas enhetligt i alla olika tidningar, och tattarbegreppet måste ses som väl etablerat redan innan undersökningsperiodens början. Genom materialet kunde vi också slå fast att tattarna betraktades som en grupp skiljd från zigenarna, även om vissa likheter medges i enstaka tidiga artiklar. Trots att tattarna uppenbarligen var en vanlig syn i samhället så behandlas de i tidningarna som en egen grupp helt avskiljd från majoritetssamhället, redan här uttrycks en skarp dikotomisering, och artiklarna präglas av en återkommande stereotypisering av gruppen.

De följande två delarna fokuserade på de sammanhang i vilka tattarna framträdde i tidningarna, och med det den bild som kom att förmedlas av dem och de attityder som samtidigt kom till uttryck i texterna. Det visade sig att en överväldigande majoritet av artiklarna under perioden framförallt berörde tattare i brottsrelaterade sammanhang, i vilka våldsdåd med knivar och andra tillhyggen var särskilt vanliga. Detta kunde delvis förklaras med det inneboende nyhetsvärdet i dessa händelser, men gav samtidigt upphov till att en ensidig bild av tattaren som grov våldsvarkare upprätthölls i tidningarna, och dessa artiklar färgades också av skribenternas attityder i nedvärderande och stereotypiserande utläggningar om tattarens egenskaper och deras särart. Särskilt uppseendeväckande är den kallsinnighet med vilken tattaren behandlades, även vad gäller ohyggliga dåd som skett inom den egna gruppen. Bönder, arbetare och övriga ur majoritetssamhället heroiseras konsekvent i våldsamma möten med tattare, men i de fall där de

senare stått som offer visas inget som helst medlidande, utan ger snarare upphov till lustigheter och fascination. Bilden av tattare visade sig också vara inrotad till den grad att man i en mängd artiklar under perioden misstänkliggör och beskyller tattaren för brott vars förövare är okänd, ofta på mycket lösa och ibland till synes helt obefintliga grunder. Vidare lyftes även fram de artiklar som i mer generella drag behandlar tattare under perioden, vilka avslöjade negativa attityder och fantasifulla föreställningar i många raljerande texter kring tattarens familjeliv, boende och påstått oberäkneliga natur. Tattarens yrken berördes i en särskild underrubrik, där hästhandeln i tidningarna framstår som den enskilt mest uppmärksammade sysselsättningen under perioden, men kopplingar skyms även till det äldre rackaryrket och olika sorters hantverk, och dessa delar uppvisade många drag som är typiska för etniska relationer.

I den avslutande delen söktes svaret på frågan om huruvida tattaren beskrevs som ett allmänt samhällsproblem, och vad man önskade skulle göras åt detta. Detta betraktades utifrån 1800-talets fattigvårdförordningar och lösdriverilagar, och materialet uppvisade en mängd exempel på hur tattaren artikulerades om ett hot mot samhällsordningen. Ofta efterlystes lagar som kriminaliserade inhysning av tattare, och vanliga människor skulle belönas om de anhöll kringresande tattare och förde dem till polismyndigheter. Mot slutet av perioden hade detta trappats upp till en verklig hetsjakt, där man med en aggressiv retorik framställde tattaren som ett samhällsproblem av ett slag som gick långt bortom lösdriveriet, och som snarare gällde tattarna som grupp. En förklaring till detta eskalerande söktes i det faktum att stereotypiserande retorik ofta trappas upp på liknande sätt i etniska relationer under ett samhälle i förändring.

Ett avslut

Undersökningen har gett oss en bild av hur man föreställde sig de resande som grupp under perioden 1885-1907. Vi har sett hur man i tidningarna kunde framställa dem som ett från majoritetssamhället avskilt och icke önskvärt element, trots deras närhet i gemene mans vardag, och med hjälp av Thomas Hylland Eriksens teorier har artiklarna granskats ur ett etnicitetsperspektiv. Genom dagspressens artiklar framstår de resande främst som en socialt stigmatiserad samhällsgrupp, men detta är inte att förväxla med ett inlägg i debatten om deras utsprung. Vi kan inte säkert veta om de individer som i tidningarna presenteras som "tattare" är desamma som den grupp vars kultur lever vidare hos dagens resande, eller om de överhuvudtaget såg sig som kulturellt avskilda från majoritetssamhället. Några gjorde kanske det, andra blev kanske bara utpekade på grund av att de ansågs passa in i en på förhand given mall. Eriksen förklarar att ömsesidighet är vanligast vid etniska relationer, i den meningen att de olika grupperna förstärker den egna identiteten genom ett visst mått av självkategorisering, men etnicitet kan även

vara påtvingad.¹³³ Vi ser enbart en envägskommunikation i tidningarna, vilket också var syftet med undersökningen, och vi kan därför med säkerhet enbart konstantera att tidningarna ger uttryck för en *tillskriven* etnicitet.

Källmaterialet vittnar även om en tid i förändring. Även om ordets användning framstår som förhållandevis oföränderligt, så går det samtidigt att tydligt urskilja en upptrappad retorik mot slutet av perioden. "Tattaren" lyfts fram som en politisk fråga, som i sig själv framstår som någonting större än bara ett lokalt problem för traktens bönder att handskas med. Detta står förstås inte utan kontext, tiden kring förra sekelskiftet var överlag en tid av sociala och politiska omvälvningar, och lagar och förordningar användes för att artikulera det ordnade samhällets utveckling. Undersökningen har också visat att den "tattarfråga" som framträdde under folkhemmets 30- och 40-tal på intet sätt uppstod ur ett vakuum, utan som ett resultat av en längre tids motsättningar i ett klimat där hela grupper i samhället kunde komma att framställas som ett problem, som i detta fallet gradvis politiserades för att till slut utvecklas till en nationell fråga om bevarandet av samhällsordningen.

Forskningen kring de resandes historia före 1900-talet har gett upphov till långt fler frågor än svar, och skulle tjäna stort på att fler djupdykningar gjordes för att bättre förstå "tattarens" tidigare historia och de mekanismer som bidragit till den djupa stigmatisering som föranlett den statligt sanktionerade diskriminering som tog sig uttryck under 1900-talets första hälft. Dagstidningar är ypperliga som källor till ett samhälles rådande uppfattningsvärld, och det skulle vara intressant att studera ämnet ur ett bredare tidsperspektiv, och det skulle även vara meningsfullt att bedriva komparativa studier där attityder till "tattaren" ställs mot samtida föreställningar om andra grupper utanför majoritetssamhällets gemenskap. Dagstidningar säger oss givetvis inte allt, men deras betydelse var av ett annat slag då än den är nu. Harald Gustafsson har diskuterat hur dagspressens roll har skiftat markant bara de senaste decennierna, idag är dess uppgift som nyhetsförmedlare kraftigt nedtonad till förmån för nytillkommen och mer lättillgänglig media,¹³⁴ men för dryga hundra år sedan var läget ett annat. Då var tidningen central som nyhetsapparat och opinionsbildare, och som sådan förtjänt av en större uppmärksamhet än vad som hittills givits i forskningen kring de resande.

133Eriksen, 1993, s.85f

134 Harald Gustafsson, "Historia på frukostbordet", *Historisk tidskrift*, 2013:2, s.203

Källor och litteratur

Internetkällor (tillgängliga 2013-12-03)

Kungliga Biblioteket, www.kb.se.

Tryckta källor

Offentligt tryck

SOU 1923:2, *Förslag till lag till lösdrivares behandling m fl författningar*.

Dagspress

Dalpilen

Göteborgs Weckoblad

Kalmar

Norra Skåne

Tidning för Wenersborgs stad och län

Östgötaposten

Östergötlands veckoblad

Bearbetningar

Bergstrand, Carl-Martin, *Tattarplågan. Tattarna i svenskt folkliv*, 1942.

Broberg, G. & Tydén, M., *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*, 1991.

Cederberg, Irka, *Född fördömd. Romerna - ett europeiskt dilemma*, 2010.

Etzler, Allan, *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk*, 1944.

Gustafsson, Harald, "Historia på frukostbordet", *Historisk tidskrift*, 2013:2.

Harrison, Dick, *Sveriges Historia 600-1350*, 2009.

Hazell, Bo, *Resandefolket. Från tattare till traveller*, 2002, reviderad upplaga 2011.

Hedenborg, S. & Kvarnström, L., *Det svenska samhället 1720-2006. Böndernas och arbetarnas tid*, 2009.

- Heymowski, Adam, *Swedish travellers and their ancestry*, 1969.
- Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, 1989.
- Hylland Eriksen, Thomas, *Etnicitet och nationalism*, 1993.
- Lindholm, Gunborg A., *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld*, 1995.
- Lindkvist, Thomas (red.), *Metodövningar i historia 2. Historisk teori, metod och källkritik*, 1996.
- Montesino Parra, Norma, *Zigenarfrågan. Intevension och romantik*, 2002.
- Selling, Jan, *Svensk antiziganism. Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*, 2013.
- Stråth, Bo, *Sveriges Historia 1830-1920*, 2012.
- Svanberg, I. & Tydén, M., *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*, 1992.
- Svensson, Birgitta, *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*, 1993.
- Åkerfeldt, Bennie, *Buron kallar oss tattare*, 2008.